

TARTU ÜLIKOOL
Sotsiaalteaduste valdkond
Ühiskonnateaduste instituut
Infokorralduse õppekava

Maris Kuperjanov
Raamatud Eesti Kirjandusmuuseumis asuvas
Ivar Kallioni huumorikollektsioonis

Lõputöö

Juhendaja: Ilmar Vaaro

Tartu 2025

SISUKORD

Sissejuhatus.....	3
1. Ülevaate lähtekohad.....	5
1.1. Memoriaalkogude olulisusest raamatukogunduse ajaloos	5
1.2. Memoriaalkogud Eesti Kirjandusmuuseumis.....	7
1.3. Varasemaid uuringuid isiku- ja memoriaalkogudest	10
1.4. Kollektioneerimisega seonduv infokäitumine	12
2. Ivar Kallionist, huumorikollektsiooni kujunemisest ja muuseumisse jõudmisest.....	15
2.1. Lühülevaade Ivar Kallioni elust ja tegevusest.....	15
2.2. Huumorikollektsiooni kujunemine	16
2.3. Ivar Kallioni huumorikollektsioon Eesti Kirjandusmuuseumis	19
3. Ivar Kallioni huumorikollektsiooni uurimise metoodika ja tööprotsess.....	21
3.1. Vajalikud eeltööd kollektsiooniga	23
3.2. Huumorikollektsiooni kuuluvate raamatute nimestiku koostamine	25
4. Raamatukogu kui huumorikollektsiooni osa ning täheldatud leiud	27
4.1. Ülevaade Ivar Kallioni huumorikollektsioonist	27
4.2. Ülevaade Ivar Kallioni huumori- ja satiiriraamatukogust	28
4.3. Harvaesinevad raamatud ja ainulaadsemad leiud huumori- ja satiiriraamatukogus.....	34
4.3.1. Ivar Kallioni raamatukogus olevate raamatute leidumus Eesti raamatukogudes	34
4.3.2. Erinevaid sissekirjutusi ja lisandusi kogusse kuuluvates raamatutes	35
5. Diskussioon ja järeldused.....	40
Kokkuvõte.....	45
Summary.....	47
Kasutatud allikad	48
Lisa 1. Läbitöötatud lehekülg Harald Peebu teosest „Hajamõtteid huumorist“.....	52
Lisa 2. Näiteid huvipakkuvamate sissekirjutustest Ivar Kallioni raamatute hulgas.	53
Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja üldsusele kättesaadavaks tegemiseks	56

SISSEJUHATUS

Raamatukogude ja muuseumide kogude loomisel ja täiendamisel on eraisikute kogudel suur tähtsus. Tihti võib neist saada uue institutsiooni alustala, mille ümber fondid hakkavad tekkima. Heaks näiteks erakogude sellise baasina kasutamisest on Eesti suurematest raamatukogudest vanim, Tartu Ülikooli raamatukogu, kuhu on koondatud Eestimaal erinevatel perioodidel nii kloostritele, kirikutele, koolidele, seltsidele kui mõisnikele, kultuuritegelastele ja õpetlastele jm kuulunud raamatuid ja eraraamatukogusid (Tankler, 1997: 116–117). Arvestatav hulk raamatukogudes terviklikult ja muudest teavikutest eraldi hoitavaid eraisikutele või asutustele kuulunud kogusid ehk memoriaalkogusid on hoiul ka Eesti Kirjandusmuuseumi arhiivraamatukogus. Isiklike raamatukogude mäluasutustele annetamine võimaldab neile kogudele parema säilimise.

Eraisikute kogude väärtus raamatukogude ja muuseumide fondide täiendamise mõistes seisneb eelkõige selles, et tihti võivad eraisikute kogud sisaldada haruldusi, mida mujalt ei leia. Samuti tuleb erakogude puhul hästi esile isikliku kontekstiga rikastatud materjal, mis täiendab esemeid või teavikuid nii personaalse kui kultuuriloolise taustaga. Seega võib eraisikutelt saadav materjal olla kultuuripärandi säilitamisel unikaalne ja väärtuslik.

Mäluasutused ei saa aga enamasti vastu võtta ja säilitada terviklikke isiklikke raamatukogusid – oma tingimusi seavad nii hoiuvõimaluste piiratud maht kui ka erakogu vastavus asutuste kogumispõhimõtetele ja fookusele. Sageli tuleb kogu hinnata, langetada valik vastavalt asutuse kogumispõhimõtetele ja uurimisfookusele ning säilitada ainult kõige olulisem ja väärtuslikum osa eraisiku kogust, terviklikumate isikukogudena säilivad seetõttu vähesed erakogud.

Raamatukogudesse jõudnud ning seal säilitatavad memoriaalkogud on tihti temaatilised, lähtudes koguja spetsiifilistest huvialadest või tegevusvaldkonnast. Näiteks ühe põhjalikumalt kirjeldatud memoriaalkogu, Eesti Kirjandusmuuseumis asuva eesti elukutselise teatri looja Karl Menningu raamatukogu keskmeks on teatri-, kunsti- ja muusikaalane kirjandus ning maailma rahvaste muinasjutud ja muistendid (Laidvee, 1990: 73); samas raamatukogus kirjade hulga poolest üks suurim, keeleteadlase Paul Ariste memoriaalkogu aga pühendub keeleteadusele (Memoriaalkogude elektronkataloog, 2017).

Käesoleva rakendusliku suunitlusega lõputöö fookuses on Eesti Kirjandusmuuseumis asuv huumorientusiasti ja endise Tallinna linnapea Ivar Kallioni (30.10.1931–16.05.2013) huumorikollektsioon, mis on kujunenud 50 aasta vältel. Kollektsiooni puhul on muuseumis säilitatud selle esialgne koguja poolt loodud struktuur ning selle üheks alaosaks on huumori- ja satiiriraamatukogu, millele sinne lõputöö keskendub. Kollektsioon jõudis Eesti Kirjandusmuuseumisse 2022. aastal, kuid ressursside vähesuse tõttu on seni puudunud võimalus kogu läbi töötada. Töö eesmärgiks on Ivar Kallioni huumorikollektsioonist ja sellesse kuuluvatest raamatutest esmase ülevaate andmine, huumori- ja satiiriraamatukogust nimestiku koostamine ja kogu iseloomustamine ning harvaesinevate või ainulaadsete teoste väljaselgitamine. Huumorikollektsiooni muudab väärtuslikuks pika perioodi jooksul kogunenud temaatiline materjal, mis annab hea läbilõike poole sajandi vältel ilmunud heatahtlikuna mõeldud naljast ehk huumorist ja isiku või ühiskonna pahede pilkamisele suunatud satiirist. Lõputöö aitab kaasa kollektsiooni tutvustamisele ja huumori- ja satiiriraamatukogu kogu kasutatavuse tõstmisele.

Töö eesmärgini jõudmiseks on püstitatud järgnevad uurimisülesanded:

- anda üldine ülevaade Ivar Kallioni huumorikollektsioonist;
- luua Ivar Kallioni huumori- ja satiiriraamatukogu nimestik ja iseloomustada raamatukogu ajalisest, ilmumiskohalisest ja keelelisest aspektist ning huumorivormidest lähtuvalt;
- selgitada välja kogus leiduvad haruldased ja Eesti suuremates raamatukogudes harvaesinevad teosed.

Memoriaalkogude puhul tasub tähele panna, et nende olulisus kultuuri- või raamatuloos ei pruugi sugugi seisneda kogusse kuuluvate üksikute teoste väärtuses või rareiteetsuses. Eelkõige seisneb olulisus raamatukogu ja sellesse kuuluvate teoste ajaloolistes ja isiklikes seostes oma omanikuga, olgu selleks siis õpetlane, loomeisik või ühiskondlikult oluline tegelane, kelle elu ja tegevust, tema tegutsemisvaldkonda või erilisi harrastusi raamatukogu tervikuna peegeldab.

Täna Eesti Kirjandusmuuseumi arhiiviraamatukogu töötajaid memoriaalkogude alaste nõuannete ja igakülgse abi eest koguga töötamisel ning juhendaja Ilmar Vaarot kannatlikkuse, toetuse ja kasulike soovitude eest.

1. ÜLEVAATE LÄHTEKOHAD

1.1. Memoriaalkogude olulisusest raamatukogunduse ajaloos

Raamatukogunduse ajaloo mõistes on isiklike raamatukogude roll väga oluline – just õpetlaste, kultuuritegelaste või aadli isiklikest raamatukogudest pärit teavikutest on saanud alguse paljude avalike ja ülikoolide raamatukogude fondide komplekteerimine. Seejuures on kasutusel erinevad terminid, mille kasutamine võib olla uurijati erinev. Isiklik raamatukogu (inglise keeles *personal library*) tähistab Raamatukogusõnastiku (2025) selgituse järgi üksikisikule või perekonnale kuuluvat raamatukogu, täpsustamata seejuures, kas raamatukogu on eravalduks või antud üle mõnda mäluasutusse. Mõne uurimuse kontekstis võib see termin aga viidata konkreetselt üksikisiku raamatukogule ning eristuda selgelt perekonna või institutsiooni raamatukogust (nt Buckridge, 2012). Eravalduks olevat raamatukogu tähistab ka isikliku raamatukoguga lähedalt seotud mõiste eraraamatukogu (inglise keeles *private library*) (Raamatukogusõnastik, 2025). Mäluasutustesse jõudnud ning seal tervikuna säilitatavate eraisikute kogude puhul kasutatakse samuti erinevaid termineid. Isiku elu ja tegevuse kohta materjale sisaldavat kogu defineerib Raamatukogusõnastik (2025) isikukoguks ehk personaalkoguks (inglise keeles *personal collection*), raamatukogus omaette koguna hoitavat isikule, ühingule või asutusele kuulunud (raamatu)kogu aga memoriaalkoguks (inglise keeles *memorial collection*). Siinse töö raames kasutan eelkõige mõisteid *memoriaalkogu* juba institutsioonis asuva ning *isiklik raamatukogu* laiemas üksikisikule kuuluva raamatukogu tähenduses.

Oluliste akadeemiliste, kultuuri- või ühiskonnategelaste ning aadli isiklikest raamatukogudest alanud avalike ja ülikoolide raamatukogude fondide komplekteerimine on märkimisväärse tähtsusega ka Eesti raamatukogunduse ajaloos. Mõisates tekkinud erakollektsioonidest (nt suurimatest Pahlenite raamatukogu Palmse mõisas) pärinevad raamatuannetused on olnud aluseks mitmete seltside, aga ka Tartu Ülikooli raamatukogule (Aabrams jt, 2021: 246). Viimase komplekteerimisel olid lisaks aadli erakogudele olulised laekumised nii õppejõududelt kui ka ülikooliga mitteseotud inimestelt, sest nagu märgib Hain Tankler (1997: 115) oma uurimuses

erakogudest Tartu Ülikooli komplekteerimisallikana, peeti raamatukogule annetuste tegemist auasjaks.

On tavaks, et erakogusid ei soetata või võeta raamatukogudesse vastu tervikuna või siis ei säilitata neid muust fondist eraldatuna, vaid laekuvad teosed saavad osaks raamatukogu põhi- või reservfondist. Komplekteerimisel tuleb uusi annetusid hoolikalt võrrelda juba põhifondides olemasoleva kirjandusega, et vältida liigset dubleerimist, eriti kuna sobivate tingimustega hoiuruumi jm ressursside puudus on mäluasutustes igipõline mure. Üleliigseid dublette saab küll kasutada vahetuseks jm vajadusteks, kuid neidki pole otstarbekas hoida suurel arvul. Seetõttu on tavapärane, et valitakse välja vaid raamatukogule vajalik osa pakutavas erakogus leiduvaist raamatuist.

Siiski on siinjuures erandeid, olulisemad eraisikutelt pärit kogud säilitatakse raamatukogudesse jõudnult omaette memoriaalkoguna. Tartu ülikooli raamatukogu üheks tuntumaks memoriaalkoguks võib pidada raamatukogu esimese direktori, professor Johann Karl Simon Morgensterni (1770–1852) kogu, mis oli üks oma aja suurimaid erakogusid Tartus (Kogude kirjeldused. Memoriaalkogud, i.a.). Samuti suurepärase ajaloolise kollektsioonina tuntud Pahlenite perekonna kuue põlvkonna esindajate õpingutest, huvialadest ja tegevustest, aga ka suurest teadmistejanust ja raamatuharrastusest kõnelev mitmekülgne Palmse mõisa raamatukogu põhiosa on leidnud koha Tallinna Ülikooli Akadeemilises Raamatukogus (Luuk, 2008; 44–46).

Eraisikute raamatukogud peegeldavad oma loojate ja omanike elukäiku, nende erialasid ja huvisid ning vastav temaatika tuleb ka kogusse kuuluvates teostes hästi välja. Tartu ülikooli raamatukogu näitel on näha, et erakogudega saadi väga erinevat kirjandust nii endiste omanike erialalt kui ka nende muudest huvivaldkondadest (Tankler, 1997: 120). Raamatukogudesse jõudnud ning seal eraldi säilitatavad memoriaalkogud on tihtipeale laiemas või kitsamas mõttes temaatilised, näiteks sisaldab ülikooli raamatukogule pärandatud Morgensterni kogu kirjandust filoloogia, ajaloo ja filosoofia alalt, kirjeldava ja võrdleva embrüoloogia rajaja Karl Ernst von Baeri (1792–1876) memoriaalkogu teoseid embrüoloogia alalt või Ruhja pastori Gustav Bergmanni (1749–1814) usuteaduslik memoriaalkogu viit inkunaablilt, piibli rariteetseid väljaandeid (sh esimesi rahvuskeelseid piibleid), palve- ja lauluraamatuid, katekismusi ja väitekirju (Kogude kirjeldused. Memoriaalkogud, i.a.).

Isiklikud raamatukogud ja memoriaalkogud pakuvad lisaks kogus sisalduvatele teavikutele ka laiemat kultuuriloolist tausta. Nad aitavad mõista oma omaniku, nt tuntud kultuuri- või ühiskonnategelase kujunemist, võimaldavad jälgida tema huvialasid ning selgitada, millised teosed võisid

teda mõjutada (Haan ja Laidvee 1966: 159). Seetõttu on mõtet säilitada valitud isikute memoriaalkogusid ka juhul, kui neisse ei kuulu eriliselt väärtuslikke ja haruldasi teosed või kui kogus leiduvaid teavikuid on juba põhifondis olemas.

Isiklike raamatukogude uurimisel saab uurida ka erinevat tüüpi sissekirjutusi. Sissekirjutuste abil saab jälgida kogu moodustumist ja täiendamist, jälgides raamatute hankimise või kingiks saamisega seonduvaid märkeid, näiteks ostude kronoloogiat, nagu iiri päritolu XX sajandi algul Austraaliasse emigreerunud Della Hillsi isikliku raamatukogu puhul on uurinud Patrick Buckridge (2012). Árpád Arderi raamatukogu bibliofiilseid osiseid uurides käsitles Kristina Aimla-Volkov (2022: 36) samuti nimekirjutise, templi, eksliibrise, allakriipsutuste ja käsikirjaliste märkmetega väljaandeid. Erinevaid omanikumärke on Pahlenite kuue põlvkonna jooksul Palmse mõisas moodustunud raamatukogus uurinud Mare Luuk (2008). Sellelaadsed sissekirjutused, aga iseäranis (autori)pühendused võimaldavad seega muuhulgas jälgida ka subjektidevahelisi suhteid ja väljakujunenud võrgustikke. Kalju Haan ja Leida Laidvee (1966: 159) toovad esile, et kultuuri-loomisest aspektist vähemolulised ei ole ka erinevad allajoonimised, ääremärkused ja muud teksti sisus avalduvad väljamärked – need toovad esile teose sisu, mis võib olla omanikku mõjutanud, võib-olla on ta seda isegi oma loomingus kasutanud.

1.2. Memoriaalkogud Eesti Kirjandusmuuseumis

Kuigi Eesti Kirjandusmuuseumisse saabunud Ivar Kallioni huumorikollektsioon ei asu raamatukogus, vaid on rakendusliku teadusarhiivi vahendusel antud käsikoguna folkloristide ja huumoriuurijate käsutusse, sobib siinkohal tõmmata paralleele Eesti Kirjandusmuuseumi arhiiv-raamatukogus paiknevate memoriaalkogudega ning nende kohta avaldatud varasemate uuringutega. Arhiivraamatukogu on asutatud 1909. aastal osana Eesti Rahva Muuseumist ning see täidab eesti rahvusliku keskraamatukogu ülesandeid, keskendudes eelkõige eestikeelsete ja Eestit puudutavate trükiste kogumisele, säilitamisele ja uurijatele kättesaadavaks tegemisele (Kiipus, 2009: 7–8).

Kaie Oks esitab oma infokorralduse lõputöös „Ilukirjandus Betti Alveri ja Mart Lepiku memoriaalkogus“ arhiivraamatukogu kauaaegse vanemraamatukoguhoidja Heino Räime (2009: 205) koostatud põhjaliku tabeli 33 memoriaalkogu kohta käivate olulisemate andmetega, mida Oks (2018: 10) on koostöös pearaamatukoguhoidja Ave Pilliga täiendanud. Tabelis on esitatud kogude omanike nimed ja eluaastad, kogu arhiivraamatukokku saabumise aasta, suurus ja andmed läbitöötatuse kohta. Eri ajal ilmunud tabelleid võrreldes saab järelada, et tasapisi tekib memoriaal-

kogusid juurde (andmed on esitatud 31 isiku kogude kohta 2009. aastal ning 33 isiku kogude kohta 2018. aastal) ning samal ajal tegeletakse ka nende läbitöötamisega. Oksa täiendatud tabelis (2018: 10) kajastub viimane eelkõige elektronkataloogi kantud kogude arvu kasvus – kui Räime (2009: 205) tabeli alusel olid osaliselt elektronkataloogi sisestatud 3 ning täielikult 8 memoriaalkogu, siis Oksa andmeil üheksa aastat hiljem osaliselt 14 ning täielikult 11 memoriaalkogu. Arhiivraamatukogu memoriaalkogude veebilehe (Memoriaalkogud, i.a.) andmeil on seal 2025. aasta kevade seisuga 35 omaette säilitatavat üksikisiku memoriaalkogu, neist osaliselt on e-kataloogis ESTER kättesaadavad 7 ning täielikult 16, lisaks on memoriaalkogude elektronkataloogis kättesaadavad veel 2 kogu, mida ei leia ESTERist.

Isiklikele raamatukogudele pühendatud uurimuste puhul keskendutakse enam nende kirjanduslikule ja kultuuriloolisele tähtsusele, raamatukogude rollist nende spetsiifiliste ja komplekssete kogude töötlemisel ja avalikkusele kättesaadavaks tegemisel kirjutatakse vähem (Nicholson, 2010: 106). Info kättesaadavus on aga olnud üheks oluliseks probleemiks memoriaalkogude puhul, sest info kogude ning neis sisalduva kohta ei pruugi jõuda selle vajajateni. Näiteks arhiivraamatukogu puhul on varasemalt olnud üheks aspektiks, et sinna jõudnud memoriaalkogude koostis võib oluliselt erineda raamatukogu tavaprofiilist (Eesti ja Eestiga seonduvad trükised), sisaldades ka haruldast Eestisse mittepuutuvat väliskirjandust, mida aga sealt otsida ei osata (Haan ja Laidvee, 1966:160). Tänapäeval aitab infot paremini kättesaadavamaks muuta elektronkataloogide kasutamine, seetõttu on hea tõdeda, et ka memoriaalkogud järjest sel moel kättesaadavaks saavad.

Varaseimateks arhiivraamatukokku annetatud kollektsioonideks olid 1917. aastal saabunud eesti rahvusliku liikumise ühe olulisema juhi Villem Reimani (1861–1917) ning 1934. aastal saabunud eesti rahvaluuleteadlase ja -koguja Matthias Johann Eiseni (1857–1934) isiklikud raamatukogud (Räim, 2009: 203). Heino Räim (2004: 300–301) märgib säilitatavatest memoriaalkogudest ülevaadet andes, et nii V. Reimani kui M. J. Eiseni kogud koos hilisemal ajal laekunud Jaan Roosi, Lydia Koidula ja Friedrich Kuhlbarši kogudega on isikukogude hulgas olulisel kohal vanima eesti raamatu ja baltika kirjanduse sisalduse poolest. Detailsema ülevaate varasemate memoriaalkogude laekumistest arhiivraamatukogusse annab pikaajase arhiivraamatukogu juhataja Leida Laidvee (1990) koostatud kronoloogiline ülevaade arhiivraamatukogu fondide kujunemisest. Memoriaalkogude juurdekasv on jätkunud tänapäevani.

Mitmed memoriaalkogud on arhiivraamatukokku jõudnud üleandja klausliga, et kogu säilitataks omaette tervikuna. Nii annetas näiteks Villem Reimani lesk Paula tema raamatukogu tingimusel, et see jääks eraldi „õpetaja Villem Reimani raamatukoguna“ (Memoriaalkogud, i.a.), samuti annetas tuntud bibliofiil Jaan Roos 1958. aastal oma väärtusliku ja korrastatud, mitmeid haruldusi

sisaldava raamatukogu tingimusega, et see säilitataks temanimelise erikoguna (Haan ja Laidvee, 1966: 159). Selliste tingimuste täitmine on ka osutunud omaette põhjuseks, mis kogust saab omaette memoriaalkogu, mitte ei valita sealt vaid osasid raamatukogule vajalikke raamatuid põhifondi täiendamiseks. Tänapäeval võib aga tervikuna säilitamise tingimus olla ka takistuseks isikukogudes olevate vajaliku materjali mäluasutusse jõudmisel, sest rohkete dubleerivate nimetuste säilitamine nõuab liigset ressursi.

Arhiivraamatukogu memoriaalkogude hulgas on huumorivaldkond esindatud tuntud humoristi ja karikaturisti Riho Lahi (1904–1995) kaudu. Lahi kinkis 1992. aastal raamatukogule enda valmistatud eksliibriste kogu (440 ühikut), mille kohta on koostatud ka nimistu (Memoriaalkogud, i.a.).

Siinse lõputöö kontekstis saab kirjandusmuuseumisse jõudnud Ivar Kallioni huumorikollektsiooni ja sellesse kuuluvat huumori- ja satiiriraamatukogu ehk kindlapiirilist osist tema suuremast isiklikust raamatukogust vaadelda samuti temaatilise memoriaalkoguna. Kollektsioon on kujunenud poole sajandi vältel, milles suurem osa jääb nõukogude perioodi. Eesti kirjastustegevust ja raamatukultuuri uurinud Aile Möldre (2005: 32) on täheldanud, et meelelahutuslikku kirjandusse suhtuti kogu nõukogude perioodi vältel tõrjuvalt, seda ilmus napilt ning väljaantavate nimetuste valikul ei arvestatud erinevate huvide olemasolu – lähtuti ühetaolisest, eeldatavalt nõudlikust ja konservatiivsest lugejast. See on kindlasti avaldanud mõju kollektsioonis olevatele nii Eestist kui mujalt liiduvabariikidest pärit raamatute valikule, sest kirjastuspoliitika oli üleliiduliselt reglementeeritud (Möldre, 2005: 30).

Lisaks kollektsionääri enda poolt koostatud ja välja antud teostele, tema huumorientusiasti tegevust peegeldavatele materjalidele ja erinevatele trükistele (raamatud, ajalehed-ajakirjad, postkaardid jm) moodustavad kollektsioonist suure osa huumoriteemalised lõigendid. Ellen Gruber Garvey (2013: 3–4) toob välja, et ajalehtedest lugejat huvitavate, näiteks päevakajaliste uudiste, oluliste perekondlike või poliitiliste sündmuste kohta käivate artiklite väljalõigete kogumise ja albumitesse kleepimise ajalugu ulatub XIX sajandisse, mil uue ja odava, aga samas kiirelt aeguva meediavormi tulek tõi endaga kaasa tänapäevalgi aktuaalsed informatsiooni haldamisega seotud probleemid: suurenenud informatsioonihulgaga kursispüsimine, teabe hindamine ja selle vajadusel uuesti leidmine. Erilise populaarsuse saavutasid 1870.–1880. aastatel kirjaniku ja humoristi Mark Twaini (Samuel Clemens, 1835–1910) patenteeritud isekleepuvate lehtedega lõikeraamatud (inglise keeles *scrapbook*, otsetõlkes 'jäägiraamat'; Gruber Garvey, 2013: 60–63). Lõigendite kogumine polnud aga pelgalt hobi – ajalehtedes avaldatud informatsiooni kogumiseks ja süstematiseerimiseks kasutasid lõigendeid ja neist koostatud albumeid ka raamatukogud.

Temaatilisi lõigendikollektsioone on arhiivraamatukoguski kogutud. Neid on saanud nii väljastpoolt nt Välisministeeriumist ja Akadeemilise Kooperatiivi juures asunud Ajakirjanduse Väljalõigete Büroolt (Laidvee, 1990: 69), Õpetatud Eesti Seltsist kui ka raamatukogu bibliograafiaosakonnas valmistatud (Adamson, 2009: 140–141). Lõigendeid leidub ka teistes arhiivraamatukogus asuvates memoriaalkogudes (nt Kallas).

1.3 Varasemaid uuringuid isiku- ja memoriaalkogudest

Tuntud isikutele kuulunud kogude eraldiseisva memoriaalkoguna säilitamist mäluasutustes saab üldjuhul põhjendada kogu omanud isiku või ka kogu enda ühiskondlik-kultuurilise või ajaloolise olulisusega. Terviklikult säilitatav kogu võib sisaldada mitmekesist materjali, mis kannab endas lisainformatsiooni, see omakorda laiendab uurijate võimalusi heita pilk seda omanud isiku ellu ja tegemistesse.

Nii eravalduses kui erinevatesse institutsioonidesse jõudnud isiklike raamatukogude puhul on üheks olulisemaks probleemiks raskused kogude töötlemisel ning avalikkusele kättesaadavaks tegemisel. Tavapärasest raamatukogutööst erineb memoriaalkogudega töötamine teavikute provenientsi ja konteksti suurema olulisuse poolest, seetõttu on raamatukoguhoidjatel palju üle võtta arhivaaridelt (Stone ja Berryman, 2014: 244). Erinevaid raamatukogudes kasutatavaid lähenemisi selliste kogude töötlemise ja kättesaadavaks tegemise osas on kirjanike isiklike raamatukogude näitel lähemalt uurinud Joseph R. Nicholson (2010) ning tema uuringu tulemused näitavad suuri erinevusi raamatukogudes leiduvate erikogude töötlemisel.

Caitlin Stone ja Jim Berryman (2014: 238) leiavad, et memoriaalkogude puhul ongi üheks suuremaks probleemiks üldise konsensususe puudumine selle osas, kuidas neid klassifitseerida, kirjeldada ning kättesaadavaks teha. Seda lünka on Stone ja Berryman püüdnud täita Austraalia endise peaministri Robert Menziesi kogu näitel, millega nad Melbourne'i ülikooli raamatukogus töötasid. Nad pakuvad välja isiklike raamatukogudega töötamise hea tava kolm olulist punkti: kogu ühtsuse austamine, omandiõiguse märkide ja sissekirjutuste täheldamine ning raamatute vahel peituvate lisade registreerimine (Stone ja Berryman, 2014: 244–245).

Kui enamasti pööravad uurijad tähelepanu ühiskondlikult või kultuuriliselt oluliste isikute pärandile, siis Patrick Buckridge (2012) on uurinud lugemiseelistusi ja -praktikaid XX sajandi esimese poole tüüpilise Austraalia tööliklassi kuulunud naise, Austraalia bibliofiili ja intellektuaali Frank Hillsi ema Della Hillsi 73 teosest koosneva isikliku raamatukogu põhjal. Buckridge (2012) annab ülevaate selle koostisest ja kujunemisloost ning keskendub sealjuures raamatute

omandamisele nii ostmise teel kui eriti nende kinkimisele ja kingiks saamisele, mida saab tagantjärele jälgida eelkõige sissekirjutuste abil. Tema uuring toob esile, et kingiks saadud raamatute sissekirjutused aitavad koos raamatu trükkimise ajaga kaasa raamatute omandamise umbkaudse kronoloogia jälgimisele ning aitavad kaardistada ka nende omandamise viisi ja vahetut päritolu ning uurija leiab, et nende kahe omandamisega seotud telje kombineerimine võib välja tuua uusi mustreid (Buckridge, 2012). Nii Buckridge (2012) kui ka Stone ja Berrymani (2014) uuringutest tõstatub esile kogude omanike isikliku elu ja sotsiaalse võrgustiku jälgimise võimalus, mille tagavad eelkõige just erinevad sissekirjutused.

Eesti memoriaalkogude varasemate uuringute puhul lähtun eelkõige Eesti Kirjandusmuuseumis olevatest kogudest. Esimese annetusena arhiivraamatukokku saabunud eesti rahvusliku liikumise esindaja, kultuuriloolase ja Kolga-Jaani pastori Villem Reimani memoriaalkogust, selle jõudmisest arhiivraamatukokku ning selle koostisest annab oma artiklis „Villem Reimani memoriaalkogu Arhiivraamatukogus“ ülevaate Helle Maaslieb (2006). Memoriaalkogu koosneb 1198 ühikust, millest 519 on võõrkeelsed ning 679 eestikeelsed. Võõrkeelne osa koosneb peamiselt teaduskirjandusest ja hõlmab teoseid ajaloo, teoloogia, keeleteaduse ja etnograafia valdkonnast (Maaslieb, 2006: 184). Eestikeelsed trükised kuuluvad valdavalt vanaraamatu ajajärku, sisaldades arhiivraamatukogu põhifondide profiilile vastavat kirjandust ja täiendades nii eesti vanema kirjanduse ja baltika fondi (Memoriaalkogud, i.a.). Vaadeldaval ajajärgul, XIX sajandi teisel poolel toimusid Eesti sotsiaalmajanduslikus ja kultuurielus suured muutused, mis teeb memoriaalkogu huvitavaks ka sellest aspektist. Kogu puhul on näha, et tegemist on teadliku komplekteerimisega ning raamatud olid vajalikud igapäevatoeks, uute teoste loomiseks või olulised eesti kultuuri tundmise huvides (Maaslieb, 2006: 186). Villem Reiman kuulus Eesti Üliõpilaste Seltsi ja Eesti Kirjanduse Seltsi asutajate hulka (Memoriaalkogud, i.a.), oli tegev „Vanemuise“ seltsis ja Eesti Rahva Muuseumi asutamisel, mille loogilise jätkuna jõudis tema raamatukogu peale ta surma tollal Eesti Rahva Muuseumi osana tegutsenud arhiivraamatukogusse (Maaslieb, 2006: 186).

Kalju Haan ja Leida Laidvee (1966) on avaldanud põhjaliku uurimuse elukutselise teatri looja, teatrijuhi, lavastaja, kriitiku ning diplomaadi Karl Menningu (1874–1941) 1944. aastal arhiivraamatukokku jõudnud kindlate valikuprintsiipide järgi komplekteeritud memoriaalkogust. See sisaldab rikkalikult väliskirjandust, seejuures peaaegu eranditult arhiivraamatukogu põhifondidest puuduvaid väljaandeid. Kogu (ca 2730 köidet) on valdavalt saksa keelne ning sisaldab teatri- ja kunstialast kirjandust, maailma rahvaste muinasjutte ja muistendeid, muusikakirjandust, ilukirjandust (Memoriaalkogud, i.a.). Haani ja Laidvee uurimus annabki ülevaate kogus esindatud

teemade kaupa, esitab näiteid kogus leiduvaist teostest ega keskendu niivõrd kvantitatiivsete näitajate esitamisele.

Vastukaaluks Menningu kogust avaldatud sisulisele küljele keskendunud uurimusele on märksa kvantitatiivsemalt kirjeldanud tööd soome-eesti kirjaniku Aino (1878–1956) ja eesti rahvaluuleteadlase Oskar Kallase (1868–1946) memoriaalkoguga Heino Räim (2005), analüüsides kogu liigilist ja keelelist jaotust ning rohkem kogus leiduvate autorite teoseid. Tema artiklis tuleb hästi esile ka raamatukogude tegevus spetsiifiliste ja komplekssete erakogude töötlemisel ja avalikusele kättesaadavaks tegemisel, mille käsitluste suhtelisele vähesusele viitab Joseph R. Nicholson (2010: 106). Oskar Kallas oli juba varasemalt oma raamatukogu haruldasemaid raamatuid ära andnud, osa neist oli ka arhiivraamatukogus. Kallaste raamatukogu järelejäanud osa koos nimestikega jõudis arhiivraamatukokku vahetult pärast sõda, 1946. aastal ning kuigi Oskar Kallase enda arvates ei sisaldanud see enam palju väärtuslikku ning ka Kallas ise polnud Eesti Vabariigi endise diplomaadina sobilik isik, loodi sellest hiljem siiski omaette memoriaalkogu (Räim, 2005: 80). Räim (2005: 84) leiab, et Aino ja Oskar Kallase kogu üheks väärtuseks on teostesse tehtud märgistused, nt autogrammid, pühendused, eksliibrised, mida on ligikaudu 2/3 trükistes.

1.4 Kolleksioneerimisega seonduv infokäitumine

Memoriaalkogud peegeldavad oma omaniku sotsiaalseid suhteid ning suhtevõrgustikke ning annavad aimu ka nende kujunemisega seotud infokäitumisest. Eelkõige pühenduste ja sissekirjutuste, aga ka muude raamatute vahel leiduvate lisanduste abil on võimalik tuvastada, kellega suheldi, milliseid infoallikaid kasutati ning kuidas infot otsiti, saadi ning jagati.

Kuigi tavakõnes kasutame mõisteid 'koguja' ja 'kolleksionäär' eesti keeles enamasti sünonüümidenä, siis lähemalt kolleksioneerimisest rääkides saab neil suuremat vahet teha. Nii võib kogumisega tegeleda ka passiivselt ja kriitikavabalt kogudes kirjut sortimenti ettejuhtuvaid esemeid, kuid kolleksioneerimine viitab juba teatud erihuvile ning sel juhul kogutakse vaid teatud liiki esemeid, mis olemasoleva kolleksiooni sisuga haakuvad (Baekeland, 2003: 206). Ivar Kallionit saab selle määratluse põhjal kindlasti nimetada kolleksionääriks. Tema huumorikolleksioon on kindlapiiriline, selle maht ning kättesaadav taustainfo viitab selgelt, et tegemist on olnud aktiivse ja väga pikaajalise harrastusega. Kallioni ja tema huviala tundus juba tema eluajal on jätnud oma jälje ka arvukatesse sekundaarsetesse allikatesse, nt intervjuude ja kolleksiooni tutvustuste näol. Koos kolleksiooniga ning selles leiduvate märkmetega annavad need allikad edaspidi uurijatele hea võimaluse süveneda lähemalt ka kolleksiooni moodustumisse, mis on osaks subjekti ja objekti vahelistest suhetest (Pearce, 2003: 194).

Kolleksioneerimine kui harrastus kuulub ühe aktiivse eesmärgistatud tegevusena Robert A. Stebbinsi loodud tõsise vaba aja perspektiivi teoreetilisse raamistikku (inglise keeles *serious leisure perspective*, SLP). Mõiste 'tõsine vaba aeg' viitab süstemaatilisele amatööri, harrastaja või vabatahtliku tegevusele, mida selles osalejad peavad nii sisukaks, huvitavaks ja rahuldust pakkuvaks, et sellest võib saada eriliste oskuste, teadmiste ja kogemuste omandamisele ja väljendamisele keskenduv vaba aja karjäär (Stebbins, 2015: 5). Teiste vaba aja tegevustena määratleb Stebbins (2015) juhuslikku laadi vaba aja tegevusi (koheselt sisemist rahuldust pakkuv tegevus, mis on vähem kompleksne ega eelda erilist ettevalmistust, inglise keeles *casual leisure*), ning projektipõhiseid vaba aja tegevusi (lühiajalised ühekordselt või harva toimuvad loomingulised vaba aja tegevused, inglise keeles *project-based leisure*). Tõsise vaba aja vastandiks on nimetatud ka vaba aja veetmise selliseid vorme, mida tehakse passiivselt ning mis ei nõua erisidusi, nt sõpradega vestlemine või diivanil lesimine (Hartel, 2003: 230).

Robert A. Stebbins (2015: 11–13) toob oma tõsise vaba aja määratluses välja kuus spetsiifilist iseloomustavat omadust: püsivus; karjäär; isiklik pingutus teadmiste, treenitu, kogemuste või oskuste kasutamisel; püsivad hüved; unikaalne eetos; enese identifitseerimine tegevuste läbi. Kogukonnaga suhtlemist ning sellest kasu saamist, nt sotsiaalset suhtlust, kuuluvustunnet, jagatud väärtusi ja praktikaid käsitlevad neist peamiselt püsivad hüved ning eetos.

Stebbinsi loodud tõsise vaba aja mõiste seostamisele infoteadusega ning lähemalt infokäitumisega pani aluse Jenna Hartel (2003), kes leidis, et infoteaduses on varasemalt peamiselt eelistatud uurida professionaalseid ja teaduslikke infovaldkondi ning pööratud vähem tähelepanu vaba aja veetmise ning hobidega seotule, mis on aga samuti informatsioonirikkad – hobikogukondades jagatakse ühiseid inforessursse, sõnavara ning klassifikatsioonisüsteeme. Harteli (2003: 230) meelest on infoteaduse mõistes olulised tõsiste harrastajate märkimisväärsed isiklikud pingutused, mis põhinevad spetsiaalselt omandatud teadmistel, treenimisel või oskustel, seega on informatsioon ning selle proaktiivne hankimine ja kasutamine tõsise vaba aja veetmise keskmeks. Tema hinnangul teevad tõsised harrastajad oma teadmiste saavutamiseks sedavõrd suuri pingutusi, et kuigi mitmed varasemad mudelid on vaba aja veetmisega seotut käsitlenud, siis erinevate uurijate arusaamad infokogemustest (nt Dervini „tühimik“, Kuhlthau „ebakindel“ või Belkini „anomaalne“) tunduvad sellise optimistliku ja enesekindla teadmiste omandamise protsessi juures võõrad (Hartel, 2003: 230). Raamatukogude kontekstis märgib ta (2003: 230), et tõsistel harrastajatel on tõenäoliselt oma valdkonnas rohkem asjatundlikkust kui infotöötajatel, mis on vastupidine tavapärasele autoriteedile.

Charlotte P. Lee ja Ciaran B. Trace (2009: 621) leiavad, et harrastuskogujate infovajadus ja info hankimine väljendub eelkõige informatsiooni, kogumisobjektide, infoallikate ning kogujate vaheliste suhete ja avalikkuse vastastikustes suhetes. Nende mudel informatsiooni rollist kollektioneerimise valdkonnas eemaldub üksikisiku ja formaalsetest süsteemidest infootsimise ideest ning nihkub kogukonna sotsiaalse miljöö arvessevõtmise poole, mis hõlmab keerulisi ning kogujatüübiti erinevaid vastastikmõjusid ning spetsiifilisi infovajadusi (Lee ja Trace, 2009: 621). Mudel võtab arvesse kaht kogumistegevusega seotud dimensiooni (saavutused ja sotsiaalsus) ning nende põhielemente (suhtlus tava- või kollegiaalse avalikkusega, esemete rariteetsus ning huvi teadmiste vastu), võimaldab luua kindla kollekttsionääride grupi tüpoloogia (tõsine, juhuslik või sotsiaalne koguja) ning võrrelda kogujaid kogumisprioriteetide alusel.

Lee ja Trace'i (2009: 635) arvates on kogumisharrastuse puhul informatsiooni peamiseks rolliks pakkuda abi inimestevaheliste sidemete loomisel ning rõõmu ja naudingut pakkuvate esemete omandamisel. Nende uuringu põhjal tegelevad ainult tõsised kogujad tavapärases mõistes informatsiooni otsimise ja levitamise, kuid informatsioon liigub siiski läbi terve kogukonna ning on kriitilise tähtsusega ressurss nii individuaalse kui ka kogukondliku kogumistegevuse säilitamisel (Lee ja Trace, 2009: 635). Seega ei saa kogukondade ja informatsiooni rolli kollektioneerimise juures alahinnata.

Kollekttsionääride infokäitumist, eelkõige esemete ja informatsiooni hankimist ja jagamist, saab tuvastada ka nende kogude põhjal. Kollekttsionääri infokäitumist ja otsustusprotsesse näitavad ka kogu struktuur ja korraldus, nt kui palju ja mille alusel on kogu süstematiseeritud. Kogudes leiduvad esemed või teavikud võivad peegeldada nii omanike väärtushinnanguid ja nende suhteid perekonna, sõprade, töö- või huvialakaaslastega kui sisaldada teavet nende hankimise kohta.

2. IVAR KALLIONIST, HUUMORIKOLLEKTSIOONI KUJUNEMISEST JA MUUSEUMISSE JÕUDMISEST

2.1. Lühiülevaade Ivar Kallioni elust ja tegevusest

Ivar Kallion sündis 30. oktoobril 1931. aastal Võrus, tema isa Hans oli sõjaväelane ning ema Emma-Adele kodune (Paet, 2003: 26). Ema teistkordne abiellumine viis pere vahepeal ka Irboskasse, kus Ivar kooliteed alustas, ning Tapale, kuid 1941. aastal kolis pere taas Võrru. 1944. aastal, kui saksa võim vene võimuga asendus, algas Ivar Kallioni sõnul raskeim periood pere elus, kasuisa arreteeriti ning järgnesid ema igaõised ülekuulamised (Paet, 2003: 27). Uute läbiotsimiste hirmus hävitas ema ohtlikuks muutunud Vabadussõja-aegseid võitlusi kirjeldavad raamatud (Paet, 2003: 27), mis oleksid võinud saada saatuslikuks.

1946. aastal lõpetas Ivar Võru 3. Mittetäieliku Keskkooli ja asus edasi õppima Võru Keskkooli. 1949. aasta küüditamisest pere pääses, kuigi kardeti, et põhjust oleks olnud küllaga – isa oli teeninud saksa sõjaväes ja arreteeritud kasuisa vangilaagris surnud (Paet, 2003: 27). Keskkooli lõpetamise järel astus ta 1950. aastal Tallinna Polütehnilise Instituudi mehaanikateaduskonda, kus omandas insener-elektriku ameti elektrijaamade, -võrkude ja -süsteemide alal ning instituudi lõpetamise järel 1955. aastal suunati tööle Kiviõli Põlevkivi- ja Keemiakombinaadi elektrijaama valveinseneriks (EFITA, KK-047-016). Peagi valiti ta Kiviõli komsomoli rajoonikomitee esimeseks sekretäriks. 1958. aastal astus Ivar Kallion Eestimaa Kommunistliku Partei liikmeks, mis tollal tähendas olulist võimaluste avardumist. 1959. aastal kutsuti Kallion juhtima Tartu salajast tehast nr 32 (Tartu Postkast 32), kus toodeti lennundusaparatuuri ja elektrilisi mõõteriistu.

Kallionte pere kolis 1963. aastal Tallinna, kus Ivar Kallion töötas aastail 1963–1969 EKP Keskkomitee ja Eesti NSV Ministrite Nõukogu Partei- ja Riigikontrolli (1965. aastast Eesti NSV Rahvakontrolli Komitee) esimehe asetäitjana, 1969–1971 EKP Keskkomitee tööstuse- ja transpordi osakonna juhatajana (EFITA, KK-047-016). Aastatel 1971–1979 oli Ivar Kallion Tallinna Linna Tööraha Saadikute Nõukogu Täitevkomitee esimees ehk praeguse nimetusega linnapea, sellesse perioodi jäi paljude Tallinna linnapilti oluliselt muutnud ehitiste valmimine

seoses Tallinna valmistumisega 1980. aasta olümpiaregatiks, mida Ivar Kallion on pidanud oma elutööks (Paet, 2003: 27–28).

Pärast linnapeaks oleku perioodi suunati Kallion 1979. aastal ETKVL Kaubandusliku Inventari Tehase direktori kohale ning 1982. aastal asus ta juhtima 26 erinevat tööstusettevõtet koondavat ETKVL Tööstuskoondist, sellelt kohalt lahkus ta 1990. aastal tervislikel põhjustel ja jäi pensionile (EFITA, KK-047-016). Ka oma põhitöö kõrvalt oli ta tegus, olles Tallinna Inseneride Maja nõukogu presiidiumi esimees mitme koosseisu jooksul ning 1988. aastal asutatud Eesti Inseneride Liidu asepresident (1988–1990), samuti aastatel 1990–2004 Tallinna Direktorite Klubi tegev-direktor. Tallinna Raeklubi ja Tallinna Aukodanike Kogu liikmena oli Tallinna elusse kaasatud kuni surmani.

Ivar Kallioni kui ühiskonnategelase ja Tallinna linnapea 187 säilikuga isikuarhiiv TLA.1457 asub Tallinna Linnaarhiivis. Sellesse isikuarhiivi kuulub ka kahes säilikus olevaid raamatuid, millest huumorit puudutavad ainult Ivar Kallioni enda koostatud huumoriraamatud ning nende käsikirjad. Ülejäänud raamatute hulgas sealsetes säilikutes huumorit ja satiiri sisaldavaid teoseid ei leidu (autori kirjavahetus Tallinna Linnaarhiiviga, 24.04.2025). Suurem osa Ivar Kallioni koostatud huumoriraamatutest on olemas ka vaadeldavas huumori- ja satiiriraamatukogus, kuid käsikirjad siit puuduvad.

Teenete eest Tallinna linna juhtimisel pälvis Ivar Kallion 1995. aastal Tallinna linna teenetemärgi (Tallinna kodulehekül, i.a.), töö eest majandusvaldkonnas tunnustati teda 2006. aastal Valgetähe V klassi teenetemärgi omistamisega (Presidendi kodulehekül, i.a.).

Ivar Kallioni suureks hobiks oli huumor ning huumori kogumine, tema kollektsioon oli tuntud nii Eestis kui välismaal. Lisaks kollektsioneerimisele tegeles ta ka huumori igakülgse populaariseerimisega ning karikatuurinäituste korraldamisega. Tunnustatud huumorikollektsionäärina kuulus ta 1987. aastal loodud huumori elutööpreemia „Meie Mats“ algžüriisse, ta oli tegev ka 1992. aastal asutatud Eesti Huumoriliidu loomisel ja valiti selle asepresidendiks (EFITA, KK-047-016). Oma kollektsiooni põhjal on ta koostanud ja kirjastanud 50 huumorikogumikku, ent avaldanud ka mitmeid muid trükiseid, nt Tallinnast.

2.2. Huumorikollektsiooni kujunemine

Ivar Kallioni eluajal ilmunud intervjuudest ning ka tema omakäelistest märkmetest huumorikollektsioonis leiab infokillukesi ka tema huumorihuvi algusest ning kogumisloost. Nii saame teada, et juba lapsepõlves lõbustas ta end Tootsi ja Švejki lugudega (Paet, 2003: 28), mitmel puhul

märgib ta samuti lapsepõlves loetud käsitsi kirjutatud sõdurilaulikut laulude, vemmalvärsside ja elutarkustega (Paet, 2003: 28; Kallion, i.a.). Tõsisem huvi huumori vastu sai aga alguse 1950ndatel aastatel Tallinna Polütehnilises Instituudis õppimise ajal.

Omal ajal oli just „Õhtulehe“ „Mesilane“ see, mis minusse süstis selle huumorikogumise pisiku, sest see oli viiekümnendatel aastatel, kui laupäevane „Õhtuleht“ ilmus kuueleheküljelisena ja alati viies lehekülg oli täiesti antud „Mesilase“ käsutusse. Seal olid nii karikatuurid, oli lühinali, olid följetonid ja humoreskid ja kõike, mida naljaga siduda. (Tõnisson ja Veskus, 1986)

Huumorikollektsioon saigi seega alguse „Mesilase“ väljalõigete sel ajal veel küll alateadlikust talletamisest (Paet, 2003: 29; Kallion, i.a.). Teadliku kollektsioneerimise alguseks loeb Kallion ise aga 1963. aastat, mil seoses kolimisega tekkis vajadus kogu korrastada (Kallion, i.a.).

Kollektsiooni täiendamise kohta on Ivar Kallion oma märkmetes välja toonud neli peamist viisi: 1) ostud (raamatud, ajakirjad, ajalehed); 2) kingitused, mida on teinud paljud sõbrad ja tuttavad; 3) vahetus ning 4) korrespondentidelt saadu (Kallion, i.a.). Huumorikirjanduse kogumisel aitavaid sõpru oli tal mitmetes maades: Lätis, Venemaal, Ukrainas, Taanis jm (Vaher, 2003: 4). Peamiste korrespondentidena on ta esile tõstnud läti huumorikollektsionääri Juris Jansonsit, Elfride Serkinat Krimmist, Jevgeni Dikij't Krasnodarist, Leonid Borisjuki Ukrainast Novograd-Volõnskist, Dora Tšernogorovat Leningradist; Eesti kohalikest huumorikollektsiooni täiendajatest leiavad mainimist huumoriajakirja „Pikker“ toimetust, kust on saadud 2655 eksemplari ajakirju, aga ka Eino Avarsoo, Jüri Kerem, Lembit Sikk ning Guido Ilves (Kallion, i.a.). Naljade kogumiseks jälgis Kallion nii Eestis kui ka mujal ilmunud perioodikat ning pidas end naljade maaletoojaks neid tõlkides ja kohalike olude jaoks mugandades (Vaher, 2003: 4).

Huumori kogumine oli seega laiapõhjaline tegevus nii päritolumaade kui erinevate vormide või autorite lõikes. Kollektsioonis pole märgata kogumisel mõne valdkonna või ka autori silmapaistvat eelistamist teise ees, valik on üpris lai. Nt karikaturistide loomingut käsitledes on ta ka ise intervjuus öelnud:

Teha valikut minu lemmikautoritest on küllaltki raske, kuna neid on palju – tõstad esile ühe, võid solvata teist. Seepärast teen ma sügava kummarduse kõigi karikaturistide loomingu ees ja ütlen teile, et ma olen teie tööd ja püüdlusi märganud ja kõigil teil on vääriline koht minu kollektsioonis. (Tõnisson ja Veskus, 1986)

Huumorikollektsiooni on korduvalt nimetatud Eesti suurimaks ning selle erinevaid hinnangulisi mahtusid on eri aegadel avaldatud ka ajakirjanduses (Tõnisson ja Veskus, 1986; Vaher, 2003: 1; Paet, 2003: 29). Näiteks kogus olevate karikatuuride koguarvuks hindas Kallion 2003. aastal 750 000 (Paet, 2003: 29). Karikatuuride üle arve pidamiseks on varasemalt kasutatud kartoteeki, kuid 1985. aastal on selle täitmine lõppenud, ilmselt on edaspidi kasutatud muid võimalusi.

Ivar Kallioni huumorihuvi oli laiemalt tuntud. Seda kinnitavad ühelt poolt kollektsioonis leiduvad materjalid ja nt raamatute sissekirjutused, mida on nii Eestist kui tollastest sotsialistlikest maadest, teisalt on selle kinnituseks meedias ilmunud tema kogu põhjal tehtud naljasaated, sketšid ning muud huumoriteemat puudutavad saated. Kallioni huumorialane tegevus kajastub mitmetes intervjuudes ja tema kollektsiooni on tutvustatud nii ajakirjanduses (nt Paet, 2003; Vaher, 2003) kui ka mitmetes omaaegsetes ETV saadetes (nt „Novembriõhtu“ 1977, „Kogu lugu“ 1982, „Naerda või mitte naerda“ 1986). Kõiki saateid ei ole kahjuks ERR arhiivis säilinud ning antud töö kontekstis on eriti kahju, et säilinud pole materjale just spetsiaalselt huvitavaid hobisid ja erakogusid tutvustanud sarja „Kogu lugu“ Ivar Kallioni huumorikogu käsitletud saate kohta (autori kirjavahetus ERR arhiiviga 19.03.2025). Kuid sellegipoolest on ka teised säilinud telesaated huumorikollektsiooni käsitlemisel heaks taustainfoks.

Lisaks huumori kollektsioneerimisele rõhutas Ivar Kallion oma intervjuudes ka huumori propageerimise tähtsust, näiteks massikommunikatsioonivahendite abil (Tõnisson ja Veskus, 1986) ning panustas sellesse ka ise aastakümnete vältel ja mitmel moel. Oma kollektsiooni juurde kuuluvatesse märkmetesse on ta tähendanud, et „*pole olnud koer heinahunniku otsas*“ ning on kirja pannud mitmeid esinemisi koolides, pensionäride klubides, ETKVLi (Eesti Tarbijate Kooperatiivide Vabariiklik Liit) huumoriõhtutel jne, samuti karikatuurinäituste ja -väljapanekute korraldamisi (nt ETKVL Kaubandusliku Inventari Tehases 20, Eesti Tarbijate Keskühistus 87, samuti Kodulinna Majas (Kallion, i.a). Oma nn huumoripropaganda puhul on Ivar Kallion tõstnud eraldi esile ka vajaduse noortele rohkem nalja pakkuda, leides, et „*noorte naerumuskleid peaks rohkem treenima*“, sest „*selleks, et sügavas vanuses säilitada huumoritunnet, on vaja, et noorus seda omandaks*“ (Tõnisson ja Veskus, 1986).

Oma kollektsiooni põhjal koostas ja avaldas Ivar Kallion mitmeid huumorikogumikke, samuti on kogust pärit palu kasutanud nii raadiosaated (nt Eesti Raadio hommikuhuumoriminutid 09.10.1989–31.12.1991, „Meelejahutaja“, „Laupäevastuudio“) kui mitmed perioodikaväljaanded („Rahvaleht“, „Pikker“, „Linnaleht“, „Videvik“ jm) ning kalendrite naljasabad (Kallion, i.a).

2.3. Ivar Kallioni huumorikollektsioon Eesti Kirjandusmuuseumis

Osa Ivar Kallioni huumorikollektsioonist, mis sisaldab peamiselt lõigendeid, on leidnud omale koha Eesti Huumorimuuseumis, Ivar Kallioni koostatud naljakogumikke ja nende käsikirju, samuti ükskuid huumoriraamatuid ja -dokumente on ka Tallinna Linnaarhiivis asuvas Ivar Kallioni isikuarhiivis TLA.1457. On üsnagi tavapärane, et erakogu võib jaguneda mitme institutsiooni, kogu või erinevate annetuste vahel kuid siiski säilitada seejuures ikkagi omaette väärtuse, nagu Heino Räim (2005: 84) märgib Eesti Kirjandusmuuseumis asuva Aino ja Oskar Kallase memoriaalkogu näitel.

Suurema osa huumorikollektsioonist andis Ivar Kallioni lesk Valmi Kallion 2022. aastal üle Eesti Kirjandusmuuseumi huumoriuurijatele. Üleandmis-vastuvõtmisakti lisana on esitatud Ivar Kallioni huumorikollektsiooni struktuur, mille on koostanud Ivar ja Valmi Kallion. Viimati on dokumenti uuendatud 2015. aastal, ehk siis juba pärast Ivar Kallioni lahkumist. Kollektsioon jaguneb 13 alajaotuseks, millest siinses töös on põhilise vaatluse all üks – huumori- ja satiiri-raamatukogu. Üleandmis-vastuvõtmisakti põhjal oli teada, et see sisaldas Kallionite hinnangul umbes 1500 nimetust ning tegemist on väga kitsalt huumorivaldkonda puudutavate teostega. Samuti oli teada, et kogusse kuulub nii ilukirjandust kui huumorikogumikke, sealhulgas anekdootide, aforismide ning karikatuuride kogumikke. Täpsem nimistu ja ülevaade kogus sisalduvatest raamatutest aga puudus, seega oli raske hoomata, kas ja kui palju on nende hulgas erilisemaid ja laiemalt huvipakkuvaid teavikuid. Eraldi alajaotustena on kollektsioonis veel erinevates keeltes huumoriajakirjad, koguja enda koostatud ja kleebitud väljalõikevihikud ja -kaustikud, lahtiselt mappidesse ja ümbrikesse koondatud karikaruutide väljalõiked jm. Kollektsioon on täienenud läbi mitmete aastakümnete ja ka erinevate riigikordade ning seega võimaldab saada hea ülevaate nii sotsialistlikust kui postsotsialistlikust huumoritraditsioonist, mida muuseumis tegutsevad huumoriuurijad on ka varasemalt uurinud (nt Laineste 2008 ja 2009, Krikmann ja Laineste, 2009).

Sellelaadse temaatilise kollektsiooni muuseumisse vastuvõtmise puhul võiks kaaluda mitmeid lähenemisviise. Eesti Kirjandusmuuseumi puhul olnuks võimalik eraldada trükised muust kollektsioonist, eraldada neist vajalikud ning anda need EKM arhiivraamatukogu valdusse, loome-tegevuse käigus tekkinud materjalist osa sobiks ehk pakkuda EKM Eesti Kultuuriloolisse Arhiivi. Arhiivide puhul peab paraku arvestama alatise hoidlapinna vähesusega, seetõttu järgitakse kindlaksmääratud kogumispõhimõtteid (Eesti Kirjandusmuuseumi kogumispõhimõtted, i.a.). Vastavalt üleandmis-vastuvõtmisaktile oli üleandja sooviks aga säilitada see osa Ivar Kallioni huumorikollektsioonist tervikuna ning seetõttu osutus sobilikumaks variandiks valida kogu valdajaks EKM

folkloristika osakonna huumoriuurimisrühm ning sellest sai käsikogu. Kogu tervikuna ülevõtmise ja säilitamise põhjenduseks saab antud juhul lugeda nii ajaloolist, kindla isiku ja temaatikaga seotud väärtust, mis võib aidata paremini mõista ajalugu kui teaduslikku väärtust, et tagada uurijatele võimalus ainekult põhjalikumalt uurida (EKM kogumispõhimõtted, i.a.). Pika aja jooksul kujunenud kollektsiooni alusel on võimalik interpreteerida ajaloosündmusi ja sotsiaalseid olusid, saada aimu huumorikogukonnast sellel perioodil, aga ka üksikisikule kättesaadavatest tehnilistest võimalustest ja nende arengutest aastakümnete jooksul.

3. IVAR KALLIONI HUUMORIKOLLEKTSIOONI UURIMISE METOODIKA JA TÖÖPROTSESS

Huumori- ja satiirivaldkonda puudutavad trükised moodustavad Ivar Kallioni kollektsioonist märkimisväärse osa ning just kollektsiooni kuuluvad raamatud on käesoleva töö põhiliseks huviobjektiks. Kuigi kollektsioon oli pärast muuseumisse kolimist kastidest lahti pakitud ning kappidesse ja riulitele paigutatud, vajas see siiski lähemat ülevaatamist ning sorteerimist. Kollektsiooni kuuluvate raamatute kohta puudus seni täpsem informatsioon. Lõputöö eesmärgiks on Ivar Kallioni kollektsioonist esmase ülevaate andmine, huumori- ja satiiriraamatukogusse kuuluvatest raamatutest nimestiku koostamine ning kogu iseloomustamine ja harvaesinevate või ainulaadsete teoste väljaselgitamine.

Töö eesmärgini jõudmiseks on püstitatud järgnevad uurimisülesanded:

- anda üldine ülevaade Ivar Kallioni huumorikollektsioonist;
- luua Ivar Kallioni huumori- ja satiiriraamatukogu nimestik ja iseloomustada raamatukogu ajalisest, ilmutiskohalisest ja keelelisest aspektist ning huumorivormidest lähtuvalt;
- selgitada välja kogus leiduvad haruldased ja Eesti suuremates raamatukogudes harvaesinevad teosed.

Raamatutest aitab parema ülevaate saada bibliograafia ehk teavikute uurimine nende süstematiseerimise ja sisu avamise seisukohalt ning nende kasutamist hõlbustavate nimestike koostamine (Raamatukogusõnastik, 2025). Bibliograafia kui tegevusala ülesanne on varustada infokasutajaid teavikute kohta vajaliku info leidmist võimaldavate bibliograafiavahenditega, teadusalana annab see infonõudlejaile bibliograafiavahendeid ja teadiseid ning võimaldab teavikute kohta tunnusliku info hankimist (Raamatukogusõnastik, 2025). Bibliograafia all mõistetakse ka kirjanduse loetelu, teoste nimestikku vm teavikute kindlate tunnuste alusel korrastatud kirjade kogumit (Raamatukogusõnastik, 2025). Bibliograafiate koostamisel saab süstematiseerimiseks kasutada erinevaid võimalusi (nt liigi, tüübi või laadi järgi) ning tuua välja erinevaid komponente. Vastavalt EVS-ISO 2789:2023 standardile sisaldab kirje tavaliselt selliseid elemente nagu pealkiri, autor, märksõnad,

kokkuvõtte, ilmumisaeg, kuid nimestikes võib kasutatavate elementide vastavalt vajadusele ka varieeruda.

Huumori- ja satiiriraamatukogu uurimisel kasutatakse kvantitatiivsete ja kvalitatiivsete andmekogumise ja -analüüsi meetodite elemente. Arvuliste näitajatega iseloomustatakse nii raamatukogu üldiselt kui selle keelelist, ajalist, ilmumiskohalist ja vormilist koostist, samuti saab selgitada välja erilised või harvaesinevad teosed. Kvalitatiivse meetodi ja kvalitatiivse sisuanalüüsi elementide kasutamine võimaldab püstitatud uurimisülesannete osas arvuliste näitajatega iseloomustatavat teavet täiendada, näiteks uurida põhjalikumalt teavikutes sisalduvaid sissekirjutusi ja mõtestada nende sisu ja tähendust, samuti leida seoseid teavikute kui objektide ja nendega seotud inimeste kui subjektide vahel.

Töö põhineb sekundaarsetel andmetel, mille kogumiseks kasutatakse eelkõige visuaalset vaatlust, kuid andmeid täpsustatakse ning vajadusel kogutakse lisaandmeid teaviku päritoluriikide raamatukogusüsteemidest.

Valimi määratlemisel ja visuaalse vaatluse käigus andmete kogumisel on arvestatud järgmiste kriteeriumitega:

- Arvesse võetakse raamatuid ja brošüüre, mille maht on üle 4 lehekülje. Mahu valikukriteeriumi puhul on võetud eeskujul Eesti rahvusbibliograafia koostamise põhimõtetest (Eesti rahvusbibliograafia koostamise alused, 2023). Valikukriteeriumile mittevastavaid trükiseid oli ükskuid, need on juba varasemalt olnud kollektsioonis raamatukogust eraldi.
- Huumori- ja satiiriraamatukogu nimistusse kantakse ainult huumori ja satiiriga seotud väljaanded. Eraldatud on mõned raamatute hulgas olnud muud esemed ning üksikud valikukriteeriumile mittevastavad trükised, mis on leidnud koha mujal kollektsioonis.
- Väljaannete hulka on arvestatud ka mõned efemeersed trükised, mis muidu võiksid olla arvestatud pisitrükisena (nt voldikud või humoorikad plokk-kalendrid), kuid antud temaatilises kogus sobivad ka eraldi arvestada.
- Mitmeosalised väljaanded ning seeriad on võimalusel korrastamise käigus füüsiliselt kokku paigutatud, kuid nimistus on need kirjeldatud eraldi ning omistatud omaette viitenumber. See tagab käsikogu puhul parema leitavuse ning laenutuste jälgimise. Erandiks on raamatute komplektid, millel on üks viitenumber.

Nagu juba alapeatükis 2.3 märgitud, oli Kallioni huumori- ja satiiriraamatukogu kohta varasemalt teada tema enda ligikaudne hinnang raamatute hulga kohta (umbes 1500 nimetust), samuti see, et raamatute hulka kuulub nii ilukirjandust kui huumorikogumikke, sealhulgas anekdootide,

aforismide ning karikatuuride kogumikke. Kui laiapõhjalise memoriaal- või eraraamatukogu käsitlemisel tuleb kogude koostise kirjeldamise puhul tihti peale kasuks UDK ehk universaalne kümnendliigitus (nt Aimla-Volkov, 2022), siis käesoleva töö puhul ei tundunud kollekttsiooni küllaltki kitsa temaatika peale mõeldes otstarbekas vaadata kogu sisulist koostist selle klassifikatsiooni järgi. Juba algse kirjelduse järgi tundus suur osa raamatuid kuuluvat UDK (UDC Summary, i.a.) järgi kas keele, keeleteaduse ja kirjanduse kategooriasse 82-7 (Satiiriline proosa. Huumor, epigrammid, paroodiad jne.) või kunsti, meelelahutuse ja spordi kategooriasse 741.5 (Karikatuur. Pilkepildid. Satiirilised ja humoristlikud joonistused). Seetõttu oli raamatute läbitöötamise käigus olulisem keskenduda raamatus kajastuvate huumorivormide kohta andmete kogumisele, et kogu koostist oleks võimalik analüüsida žanride ja vormide järgi ning ka praktilise väljundi puhul kuvada kogutud andmeid selle näitaja alusel.

3.1. Vajalikud eeltööd kollekttsiooniga

Huumori- ja satiiriraamatukoguga tööle asudes alustasin raamatute sorteerimise asemel kõigepealt hoopis kogu muu materjali ülevaatamisest, et saada kollekttsioonist kui tervikust parem ülevaade. Selle töö käigus sai kollekttsioon ka parema paigutuse ja sildistuse, et edaspidine kasutamine oleks lihtsam. See oli küll ajamahukas ettevõtmine, kuid osutus samas väga kasulikuks. Vastavalt Stone ja Berrymani (2012: 244–245) memoriaalkogudega töötamise heale tavale tuleks võimalusel säilitada kogu esialgne paigutus, mida oli üleandmisakti lisas toodud kollekttsiooni struktuuri järgi võimalik suures osas järgida. Töö käigus tuli muu materjali hulgast välja veelgi trükiseid, mis tõenäoliselt olid sattunud kogu kolimise ja ümberpaigutamise käigus valesse kohta ning mida sai juba enne nimestiku koostamisega alustamist sobivale kohale paigutada. Väärtuslikuks taustainfoks osutusid ka kollekttsiooni juurest leitud Ivar Kallioni märkmed oma huumorikogu, selle tutvustamise ja peetud esinemiste kohta, samuti leidis seal tema huumoriteemaliste kõnede märkmeid, mis kõik aitasid töö autoril teemasse sisse elada.

Enne nimestiku koostamise juurde asumist vajasisid eeltööd ja korraldamist ka raamatud ise. Need jagunesid kahte suuremasse rühma: esmalt oli koos kõik Eestiga seotu olenemata keelest või illumiskohast, seejärel võõrkeelsed. Rühmade sees olid raamatud paigutatud formaadi järgi (suureformaadilised jäid eraldi riulite erinevate kõrguste tõttu, samuti olid eraldi mõned väikesformaadilised raamatud) ning alfabeedis autori/koostaja nime või nende puudumisel kogumiku nime järgi. Arhiiviraamatukogu põhikogu puhul on küll kasutusel formaadilis-

järjekorranumbriline süsteem (Vaaro, 2001: 121), ent selgelt lõpliku ja eraldiseisva ning uurijate kasutuses oleva käsikogu puhul, kuhu teavikuid enam ei lisandu, lihtsustab alfabeetiline paigutus kasutamist. Eraldatud said ka jätkväljaanded, samuti oli mõistlik pikemate sarjade eraldi paigutamine. Dubletid jäeti sisse sama kohaviida alla – nende arv oli väike ning mitmel puhul esines eksemplaride vahel ikkagi mingi erinevus, raamatutes võis olla sissekirjutusi jne. Tulemuste analüüsimisel on dubletid välja arvatud.

Suurem osa huumorikollektsioonis leiduvatest raamatutest olid võõrkeelsed. Et uurijail oleks lihtsam orienteeruda, olid võõrkeelsed raamatud riulitel kahes jaos – eraldi venekeelsed ja muudes võõrkeeltes olevad teosed. Selline paigutus oli juba enne eeltööde alustamist väheste eranditega varasema praktika käigus välja kujunenud ning õigustas end mitmest aspektist, seega jätkasin sama põhimõttega ka lõputööks vajalike ettevalmistuste käigus raamatuid sorteerides. Esiteks eristusid need kaks rühma seetõttu, et muudes võõrkeeltes ilmunud raamatute hulgas domineerisid pildilist teavet sisaldavad teavikud, näiteks humoorikat kunsti ja karikatuure sisaldavad või karikaturistide-kunstnike loomingut tutvustavad teosed, mis sobisid ka temaatiliselt hästi kokku.

Teiseks oli muudes võõrkeeltes teavikuid tunduvalt vähem kui venekeelseid ning neid oleks läbisegi paigutatuna keerukam leida. Eraldi paigutamine on ka kasuks juhul, kui uurija ei oska vene keelt ega saa kasu venekeelsetest teostest. Kui Ida-Euroopast pärit uurijad enamasti oskavad vene keelt, siis mujalt pärit uurijatele võib selline raamatute jaotus nende kasutamist lihtsustada ning võimaldab teoseid kergemini üles leida ja kasutada. Mitmekeelsete teoste paigutamise puhul on arvestatud pealkirjas esimesena olevat keelt, tekstilise sisuga raamatu korral on pööratud tähelepanu ka sisus domineerivale keelele.

Esimesest rühmast – kogus leiduvatest Eestiga seotud raamatutest – parema ülevaate saamiseks on Eestis ilmunud raamatud ning eesti autorite mujal ilmunud raamatud sõltumata keelest ning ilmumiskohast paigutatud kokku. Ka nende teavikute puhul on järgitud formaadilis-alfabeetilist järjestust autori või koostaja nime, selle puudumisel kogumiku nime järgi. Ühe erandina on esile tõstetud kogus leiduvad Ivar Kallioni enda koostatud raamatud, mis asuvad eraldi riulis.

Kui kogus leidis raamatuid autorilt, kes on avaldanud nii oma nime kui hästi teadaoleva pseudonüümi all, on tema teosed koondatud kokku autori nime järgi, kui neid on rohkem (nt Onu Thali pseudonüümiga avaldatud teosed leiab koos teiste Uno Lahe raamatutega). Kui aga kogus leidis vaid pseudonüümide all ilmunud teoseid, siis kasutasin järjestamisel pseudonüümi (nt kirjaniku ja keeleteadlase Eduard Pälli teostest on kogus esindatud vaid üks Hugo Angervaksa

pseudonüümi all ilmunud teos, mis asub riulis A tähe all). Pseudonüümide tuvastamisel kasutasin Eesti biograafilist andmebaasi ISIK (Eesti biograafiline andmebaas ISIK, 2004).

Nagu eespool välja toodud, on sellesse alajaotusse koondatud eesti autorite eri keeltes ja riikides ilmunud teosed. See tagab, et autori teosed asuvad koos, sel moel saab kergesti ülevaatlikuma pildi kogus leiduvatest ühe eesti autori töödest. Näiteks järgides keele- või ilmumiskoha-põhist lähenemist satuksid erinevatesse kohtadesse Priit Aimla teosed, mida on Ivar Kallioni huumorikollektsioonis nii vene- kui eestikeelsetena ning mis on ilmunud nii Moskvast, Tallinnas kui Torontos. Praegusel juhul aga asuvad teosed kenasti koos ning annavad samuti parema ülevaate autori loomingust antud kogus. Erandiks on siinkohal muukeelsetesse sarjadesse kuuluvad raamatud, mis on ilmunud väljaspool Eestit – kui sarjast kuulub kollektsiooni mitmeid raamatuid ning need on paigutatud kokku, siis asuvad ka eesti autorite raamatud riulis sama sarja juures (nt Moskvast ilmunud venekeelse Библиотека „Крокодила“ sarja juures asuvad ka 2 kollektsiooni kuuluvat eesti autorite loominguga raamatut). Tulemuste analüüsil on aga sel puhul arvestatud, et tegemist on eesti autorite teostega.

Teistest raamatutest eraldi on paigutatud mõned raamatud, mida on nende väikese formaadi tõttu otstarbekam hoida eraldi karpi pakituna.

3.2. Huumorikollektsiooni kuuluvate raamatute nimestiku koostamine

Andmekogumine toimus eelkõige visuaalse vaatluse teel, andmete täpsustamiseks ja lisaandmete kogumiseks on kasutatud raamatukogude elektronkatalooge. Kõigi teavikute kohta on andmeid kontrollitud Eesti suuremate raamatukogude kasutatavast raamatukogusüsteemil Sierra põhinevast kataloogist ESTER, välismaiste siinse kirjeta raamatute puhul on andmeid lisaks otsitud ja võimalusel täpsustatud raamatute väljaandmisriikide raamatukogukataloogidest.

Kuna tegemist ei ole raamatukogus asuva memoriaalkoguga, siis raamatukogu elektronkataloogi andmete sisestamise asemel on käesoleva töö eesmärgiks nimistu loomine tabeli kujul. Vajalike andmete kogumiseks ja talletamiseks oli kõige käepärasem kasutada MS Exceli tabelit, mida on võimalik kasutada ka andmete analüüsil. Kogutud andmeid on lihtne eksportida .csv failiformaati, mis laiendab andmete töötlemise ja kasutamise võimalusi veelgi. .csv formaadi põhjal on koostatud ka veebi kuvatav nimistu. Tabelisse kogutava info kooskõlastasin kogu valdavate huumoriuurijatega, et oleks arvestatud nende infovajadustega, kuid lisaks kogusin andmeid ka ainult käesoleva töö tarbeks. Nii said tabelisse valitud järgmised elemendid: Kohaviit, Autor/koostaja, Pealkiri, Väljaandmiskoht, Kirjastus, Väljaandmise aasta, Lehekülgede arv, Sarjaandmed, Keel,

Vormitäpsustus, Leidumus ESTERis, ESTERi eksemplaride arv, ESTERi raamatukogud, Sissekirjutused, Märkused.

Element 'Vormitäpsustus' sisaldab tabelis märget selle kohta, millise huumorivormiga väljaande puhul peamiselt tegemist on. Kui tegemist on üldise määratlusega huumori- või satiiriteosega, on antud väli jäetud tühjaks, kui aga kas raamatus endas (nt alapealkirjas, sisututvustuses) või raamatukogusüsteemi kirjes on kasutatud lisaks muud täpsustavat märksõna, siis on ka antud väljale lisatud vastavad huumorit puudutavad täpsustavad märksõnad. Samuti on vormitäpsustus lisatud, kui kirjes küll ei ole vastavat märksõna, kuid raamatust on visuaalsel vaatlusel kergelt ja üheselt tuvastatav, millega on tegemist (nt karikatuurid, anekdoodid, luuletused). Jutustuste, följetonide, humoreskide, vestete jm proosavormis huumori- ja satiiritekstide puhul ei ole nende puudumisel täiendavaid täpsustavaid märksõnu lisatud.

Element 'Leidumus ESTERis' annab binaarse vastuse selle kohta, kas antud teavikul on raamatukogusüsteemis Sierra olemas kirje ning teavik on antud raamatukogusüsteemi kasutavates raamatukogudes olemas; element 'ESTERi eksemplaride arv' täpsustab, mitu eksemplari neis antud teavikut on; element 'ESTERi raamatukogud' näitab, millistes raamatukogudes on teavik olemas. Need elemendid on vajalikud eelkõige käesoleva praktilise töö kontekstis ning võimaldavad hinnata, kas tegemist on meie suuremates raamatukogudes levinud ja kergesti kättesaadava või pigem harvaesineva teosega. Elemendi 'Sissekirjutused' alla kogusin andmeid erinevate pühenduste, sissekirjutuste, nimetemplite jm kohta, mis samuti võivad olla olulised ning ka tõsta kollektsiooni kuuluva raamatu väärtust, samuti võimaldavad need hilisemat kvalitatiivset sisuanalüüsi. Elementi 'Märkused' kasutasin vajadusel märkimaks, kui muidu ESTERis puuduvast teavikust on mõnes raamatukogus olemas mõni muu juurdetrükk, aga ka nt ESTERist leitud ebatäpsuste väljamärkimiseks. Antud lahtreid ei ole plaanis lisada nimestiku avalikku kavas, kuna tegemist ei ole oleks huumoriuurijate jaoks olulise infoga, samuti kajastavad osad kogutud andmed vaid 2025. aasta kevadist seisu süsteemis ning võivad kiiresti vananeda (näiteks raamatukogus leiduvate eksemplaride arv muutub, kui teavik mõnes raamatukogus maha kantakse).

Loodud nimestik tehakse kättesaadavaks ka veebis, mis võimaldab tagada huumoriraamatute kogu kohta paremat info levimist ning avardab selle kasutamisevõimalusi. Nimestik on kättesaadav aadressil <https://www.folklore.ee/rl/fo/raamatukogu/kallion.htm>.

4. RAAMATUKOGU KUI HUUMORIKOLLEKTSIOONI OSA NING TÄHELDATUD LEIUD

Lõputöö fookuses on Eesti Kirjandusmuuseumis asuv Ivar Kallioni huumorikollektsioon ning sellesse kuuluv huumori- ja satiiriraamatukogu. Peatükis annan esmalt üldisema ülevaate huumorikollektsioonist, seejärel iseloomustan sellesse kuuluvat huumori- ja satiiriraamatukogu teoste ilmumiskohalisest, ajalisest ja keelelisest jaotusest ning teostes sisalduvatest huumorivormidest lähtuvalt. Viimasena annan ülevaate Eesti suuremates raamatukogudes puuduvatest või harvaesinevatest teostest ning raamatutes leiduvatest sissekirjutustest ning lisandustest.

4.1. Ülevaade Ivar Kallioni huumorikollektsioonist

Kuigi kollektsioon keskendub üsna kitsalt huumorile ja satiirile, on selle sisu üsna mitmekesine nii žanriliselt kui vormiliselt. Kollektsiooni põhituumiku moodustavad huumori ja satiiriga seotud trükised (nt raamatud, perioodika) ning mahukas karikatuuride ja anekdootide kogu. Kollektsiooni nääri poolt loodud huumori- ja satiiriraamatute alajaotust tutvustavad lähemalt järgnevad alapeatükid 4.2 ja 4.3.

Karikatuuride ja anekdootide kogu puhul on peamiselt tegemist perioodikaväljaannetest pärit väljalõigetega. Kollektsioonis on neid nii lahtiste lõigenditena, mis on juba perioodikaväljaannete või autorite kaupa mappidesse koondatud, kui ka juba temaatiliselt komplekteerituna (neljas alajaotuses kokku 153 mappi, lisaks 180 ümbrikku karikatuuridega), ent suur osa kogutud materjalist on samu põhimõtteid järgides juba kas aluspaberile või albumitesse-kogumikesse kleebitud kujul (kokku 282 erinevates formaatides Ivar Kallioni enda kleebitud lõigendite kogumikku).

Teistest eraldi on kollektsioonis veel suuremamõõtmelistele paksematele lahtistele lehtedele kleebitud karikatuurid, mis on koondatud 27 komplektiks. Nii mõnelgi neist on täheldatavad nõõpnõelajäljed nurkades, mis viitavad nende võimalikule kunagisele eksponeerimisele näitustel või erinevates väljapanekutes.

Lisaks Kallioni poolt erineval tasemel läbitöötatud lõigenditele on kollektsioonis veel huumori-fotosid (108 tk) ning huumoripostkaarte (781 tk), magnetofonilinte (19 tk), helikassette (190 tk) ja videokassette (46 tk) erinevate huumorisaadete lindistustega, lisaks mõned vinüülplaadid (11 nimetust 19 heliplaadiga) ning CD-plaadid (7 tk).

Huumori- ja satiiriajakirju on kollektsioonis nii aastakäikudesse köidetuna kui köitmata kujul ning ajastule kohaselt pärinevad need erinevatest tollase Nõukogude Liidu osadest ning sotsialistlikest maadest. Köidetutest on enim aastakäike eesti ajakirja „Pikker“ (34 aastakäiku), Nõukogude Liidu satiiriajakirja „Крокодил“ (Krokodill, 28 aastakäiku) ning ida-saksa satiiriajakirja „Eulenspiegel“ (otsetõlkes Öökullipeegel, vihje trikster Till Eulenspiegelile, 22 aastakäiku). Mitmed ajakirjad on ilmunud selleaegsetes liiduvabariikides – Ukrainas „Перець“ (Pipar), Tatarstanis „Чаян“ (Skorpion), Leedus „Šluota“ (Luud). Samuti on mitmekesine sotsialistlike maade ajakirjade nimekiri: „Dikobraz“ (Okassiga) ja „Roháč“ (Põderpõrnikas) – Tšehhoslovakkia, „Lúdas Matyi“ (Hane-karjus Matyi) – Ungari, „Palante“ (Edasi) – Kuuba, „Urzica“ – Rumeenia, „Szpilki“ (Nööp-nõelad) – Poola.

Ka keeleliselt on ajakirjade alajaotus mitmekesine, lisaks eesti- ja venekeelsetele leiab sealt nii Nõukogude Liidu aladele jäänud maade keeltes ilmunud ajakirju (nt tadžiki, usbeki, türkmeeni, kirgiisi, armeenia, tšuvaši, mari, ukraina, leedu) kui ka idabloki maade keeltes olevaid (nt tšehhi, slovaki, poola, ungari). Eesti varasema perioodi tuntumatest perioodikaväljaannetest on kogus esindatud huumori- ja satiiriajaleht „Meie Mats“ (numbreid aastatest 1915 ning 1916) ja pilke-ajakiri „Kratt“ (aastatest 1937–1940). Masinkirjakoopiatena on perioodika juures väljavõtteid ka teiste eesti varasemate ajalehtede-ajakirjade huumorirubriikidest.

4.2. Ülevaade Ivar Kallioni huumori- ja satiiriraamatukogust

Huumori- ja satiiriraamatukogust paistab juba esmasel vaatlusel silma, et see pole loodud pelgalt kollektsioneerimise ja arhiveerimise eesmärgil, vaid raamatud on olnud elavas kasutuses. Raamatute vahelt võib leida mitmesuguseid järjehoidjaid ning märkmeid, neis on allakriipsutusi ja väljamärkimisi, näha on mõningaid raamatukogu struktureerimise ja ka ümberkorraldamise märke, mis tulevad eriti hästi välja anekdoodikogumike puhul. See annab tunnistust raamatukogu olulisest rollist suurema huumorikollektsiooni osana ning ka raamatutest kui töövahenditest huumorikollektsionääri tegevuses. Aimata on, et lisaks vastava ajajärgu huumori ja satiiri kogumisele on kollektsionäär tundnud huvi ka erinevate rahvaste folkloori ja rahvaliku huumori vastu, millest annavad tunnistust mitmed teosed, näiteks läti rahvalikke nalju tutvustav „Латышские

народные анекдоты“, milles on nii väljamärkeid kui järjehoidjaid või türgi rahvajuttudest koostatud „Бекташи и другие : Турецкие короткие народные рассказы“, kus samuti on allakriipsutusi ja väljamärgitud lugusid.

Suuremas osas on kogusse kuuluvad trükised kasutusjälgedega, kuid heas seisukorras, selle on taganud head hoiutingimused ning raamatukogu jõudmine muuseumi otse kodusest raamaturiulist. Raamatute läbivaatamisel ei ilmnenud seega ulatuslikumaid niiskusest või kahjuritest tingitud kahjustusi, mida pikemalt kasutusest ja kehvemates hoiutingimustes olnud muuseumidesse-raamatukogudesse jõudvate materjalide puhul tihtipeale ette tuleb. Esineb küll üksikuid tihedast kasutamisest või kulumisest tingitud juhtumeid (näiteks puuduvad teosel kaaned või on kaas või üksikud lehed rebenenud või kortsunud), kuid on teadmata, kas need kahjustused on tekkinud juba enne raamatute kollektsiooni jõudmist. Mõnevõrra rohkem on teavikuid, mille liimköide on aja jooksul järele andnud ning kaaned või poognad selle tagajärjel köitest lahti tulnud. Siinkohal paistab eriti silma 1990ndatel Valgevenes ilmunud anekdootisari, milles on selliseid köiteid mitmeid. Nõukogudeaegsete raamatute puhul tuleb ette ka muid trükitehnilisi probleeme ja üksikuid praakeksemplare, mis peegeldavad hästi vastava ajastu tehnilisi võimalusi.

Raamatute läbivaatamise tulemusena on nimistusse kantud 1533 eri nimetust huumorit ja satiiri sisaldavaid teoseid. Teavikuid on kogus siiski dublettide tõttu mõnevõrra rohkem (1562). Nimistu loomisel kasutatud metoodikat kajastab lähemalt peatükk 3.2. Järgnevalt iseloomustan vaadeldud raamatukogu ilmuniskohalise, ajalise ja keelelise jaotuse aspektist ning lähtuvalt kogus enam-esindatud erinevatest huumorivormidest.

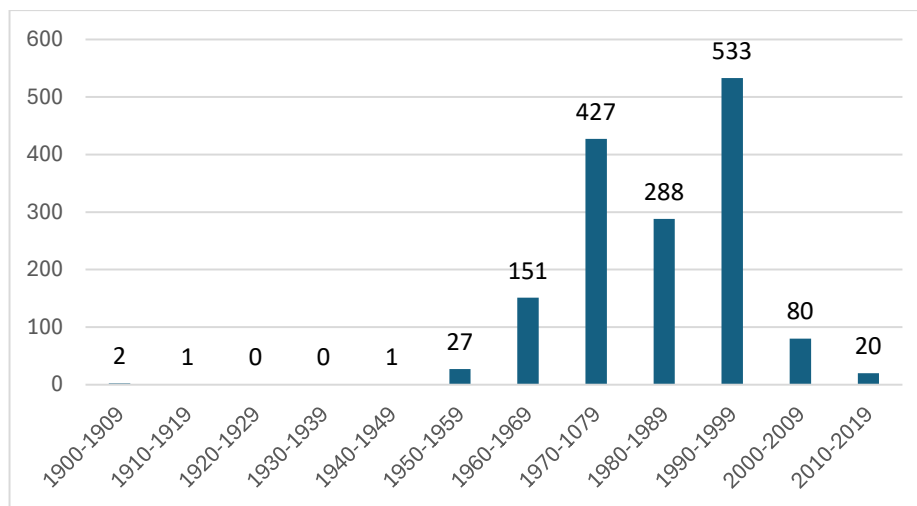
Ilmuniskohaline aspekt. Juba esmane visuaalne vaatlus näitas, et üle poole raamatukogus olevatest teostest on ilmunud Venemaal, hästi on esindatud ka Eestis ja Ida-Saksamaal ilmunud teosed. Töö käigus leidis see eeldus kinnitust, enim teavikuid oligi pärit neist kohtadest – Venemaal on ilmunud 847, Eestis 364 ning Saksamaal 95 teavikut. Suurem hulk teoseid on kogus veel Valgevenest (62) ja Ukrainast (29), samuti naaberriikidest Lätist (22) ning Soomest (17). Raamatuid on kogus esindatud 30 maalt, paljud neist vaid küll ühe või paari-kolme teavikuga. Üksiku teavikuga on erinevate maade hulgas esindatud endisesse Nõukogude Liitu kuulunud Usbekistan, Türkmenistan ja Gruusia, Euroopast aga Suurbritannia, Prantsusmaa, Šveits ja Sloveenia. Peamiselt on kogusse kuuluvad väljaanded seega ilmunud Venemaa ja idapoolsema Euroopa aladele jäävatel maadel ning vaid üksikud teosed on ilmunud Lääne-Euroopas, USA-s või Kanadas. Arvestades raamatukogu kujunemise aega ning nõukogudeaegseid võimalusi ja välismaa raamatute piiratud kättesaadavust on tegemist aga siiski päris laiapõhjalise ilmuniskohtade valikuga.

Eraldi võtsin vaatluse alla Eestis ilmunud ja Eesti autoritega seotud raamatud. Nende peamiseks ilmuniskohaks on oodatult Tallinn – 85% neist raamatutest on ilmunud Eesti pealinnas, kus siinsete kohalike kirjastuste arv on ka kõige suurem. Tartus on ilmunud 6%, järgnevad Võru ja Moskva 2%. Veel on Eestisse puutuvate raamatute ilmuniskohtade hulgas Kohtla-Järve, Narva ja Toronto, kus on ilmunud vastavalt 2 raamatut ning Berliin, Habaja, Kuressaare, Kärkla, Rakvere, Roela ja Viljandi, kus on ilmunud vaid 1 raamat. Ilma tuvastatava ilmuniskohata on selles jaotuses 4 raamatut ehk 1%. Väljaspool Eestit (Moskvas, Torontos ja Berliinis) ilmus seega vaid 3% kogusse kuuluvatest Eestit puudutavatest raamatutest.

Siinkohal peab arvesse võtma, et nõukogude ajal olid kirjastamisvõimalused üldiselt Eestis üsna napid ning pealinna koondunud, seda enam siis avaliku huumori ja satiiri kui poliitilist eesmärki kandnud sisu puhul, mis pidi enne avaldamiskõlblikuks tunnistamist läbima põhjaliku tsensuuri. Enim esindatud kirjastuste hulgas domineerib seega peamine selleaegseid huumori- ja satiiri-raamatuid ja -ajakirju avaldanud EKP Keskkomitee Kirjastus 73 väljaandega, suurtest kirjastustest on rohkem väljaandeid ka hiljem tegevust jätkanud Eesti Raamatult (55) ja Perioodikalt (14). Pärast taasiseseisvumist muutus pilt Eesti raamatualal oluliselt – raamatuid said avaldama hakata nii uued tekkivad erakirjastused, kooperatiivid, seltsid kui ka eraisikud. See on nähtav ka kogu koostises – vähenes küll ühe kirjastuse poolt välja antud nimetuste hulk kogus, kuid erinevate väljaandjate hulk suurenes tunduvalt. Sellest perioodist on kogus suurema nimetuste arvuga esindatud Ivar Kallioni enda koostatud ja välja antud anekdoodikogumikud (39) ning Meelejahutaja kirjastuse väljaanded (17).

Ajaline aspekt. Raamatute jaotus ilmunisaastate järgi peegeldab samuti Ivar Kallioni peamisi huumorikogumise aastaid. Kogus leidub vaid üksikuid varasemalt ilmunud teoseid, millest võib järeldada, et varasemate huumoriraamatute hankimine ja kogumine ei ole olnud kolleksionäärile omaette prioriteediks. Kogu vanimaks raamatuks on 1904. aastal Revalis (Tallinnas) Kluge & Ströhmi kirjastatuna ilmunud teine, parandatud trükk Bernhard Eldringi koostatud saksakeelsest eesti teravmeelsuste kogumikust „Humor des Estenvolkes. 100 Original-Anekdoten“. Tegemist on suuremates raamatukogudes ning teistes mäluasutustes hästi esindatud anekdoodikogumikuga, mis on Ivar Kallioni kogusse jõudnud Saksamaalt, Tallinna sõpruslinnast Kielist. Sellest annab tunnistust kolleksionääri tehtud sissekirjutus: „Kieli kingitus Bruusi kaudu / nov 90“.

Kui 1950ndatel aastatel ilmunud raamatute esindatuse järgi kogus tundub huvi olnud veel tagasihoidlikum (kogusse kuulub 27 sellel perioodil ilmunud raamatut), siis 1960. aastatel ilmunud raamatuid on kogusse jõudnud juba märksa rohkem – 151.

Joonis 1. Ivar Kallioni huumori- ja satiiriraamatukogusse kuuluvate teoste jaotus ilmumisaastate järgi.

Tõelise hoo on kogu kujunemine sisse saanud aga 1970. aastatel ilmunud raamatutega, sellest kümnendist on kogusse jõudnud 427 raamatut. 1980. aastatel ilmunutest on kogusse jõudnud aga märksa vähem raamatuid (288), kuid sellesse kümnendisse jääb ka perestroika aeg ning suurem olude muutus siinsel raamatualal: 1980. aastate lõpul likvideeriti ENSV Riiklik Kirjastuskomitee; kirjastused, trükikojad ja raamatukauplused muutusid iseseisvaks ning mindi üle turumajandusele; tsensuur likvideeriti ning ideoloogiline surve kadus (Möldre, 2005: 33).

Teise Kallioni raamatukogus silmapaistva kümnendi, 1990. aastatel ilmunud raamatute suurt hulka (533 nimetust) saab kindlasti seostada Nõukogude Liidu lagunemise järgse kirjastamisvõimaluste avardumisega ning sellest tingitud ilmunud nimetuste rohkusega, samuti mujal ilmunud raamatute parema kättesaadavusega. Raamatute ilmumisaastate graafik joonisel 1 näitab ilmekalt, kuidas kogumistegevus on 1950.–1960. aastatel hoogustunud ning seejärel 2000. aastatel hääbuma hakanud.

Keeleline aspekt. Arvestades Venemaal ja endise Nõukogude Liidu aladel ilmunud raamatute suurt hulka Ivar Kallioni huumori- ja satiiriraamatukogus on arusaadav, et kogus domineerivad venekeelsed raamatud. Kindlasti on siinkohal üheks mõjutajaks olnud ka välismaiste raamatute piiratud kättesaadavus. Venekeelsetele (985 teavikut) järgnevad eestikeelsed (322), saksakeelsed (108) ning soomekeelsed (17) teavikud, rohkem on esindatud veel inglise, läti ja ukraina keel (kõiki 9 teavikut).

Venekeelsete teavikute suure hulga taga on pikemad huumorisarjad ja ajakirjalisadena ilmunud brošüürid, mis lisavad olulise panuse trükiste üldarvule. Ainuüksi Moskvast ilmunud vene satiiri-ajakirja „Крокодил“ juurde kuuluvasse sarja „Библиотека „Крокодила““ kuuluvad brošüürid annavad 309 kirjet, karikatuurialbumite sari „Мастера советской карикатуры“ sisaldab 85

nimetust, väiksemate nimetuste arvudega venekeelseid sarju on teisigi. Samuti on vene keele kaudu vahendatud paljude rahvaste huumoriloomingut, sest keel oli sel perioodil regionaalseks *lingua francaks* nii Nõukogude Liitu kuulunud maades kui ka sotsialismimaades.

Kogus torkab silma ka raamatute mitmekeelsus. Arvuliselt ei ole neid kuigi palju – kokku 44 teavikut, kuid siiski analüüsil oli nende esinemine huvipakkuv. Peamiselt on tegemist paralleelselt 2–4 keelt kasutavate väljaannetega, kuid esindatud on isegi viie- ja kuuekeelne raamat. Seda saab selgitada kogu temaatilise eripäraga – mitmekeelsed on peamiselt karikatuurikogumikud, kus tihti peale on lisaks pildile vaid üks juurdekuuluv lauseke või muu väga lühike tekst, mida annab kergesti mitmes keeles lisada nii mahu kui sisu poolest. Erinevate keelte kombinatsioone tuli kokku 15 ning peaaegu pooltel juhtudel (7) oli üheks mitmekeelses raamatus kasutatud keeleks ka eesti keel.

Ivar Kallioni kogu Eestis ilmunud ja mujal ilmunud Eesti autorite raamatud on peamiselt eestikeelsed, järgnevad paralleelselt eesti- ja venekeelset teksti sisaldavad raamatud ning vene keeles avaldatud teosed. Eestit puudutavate raamatute täpsem keeleline jaotus on näha tabelis 1.

Tabel 1. Ivar Kallioni huumori- ja satiiriraamatukogusse kuuluvate Eestis ilmunud või eesti autorite mujal ilmunud teoste keeleline jaotus.

Keel, mitmekeelse teose puhul keeled	Teoste arv
eesti	322
eesti, vene	22
vene	21
eesti, vene, inglise	4
saksa	2
eesti, inglise	2
eesti, inglise, saksa, vene	2
eesti, inglise, saksa, soome	1
eesti, vene, inglise, saksa, soome	1
eesti, inglise, prantsuse, saksa, soome, vene	1

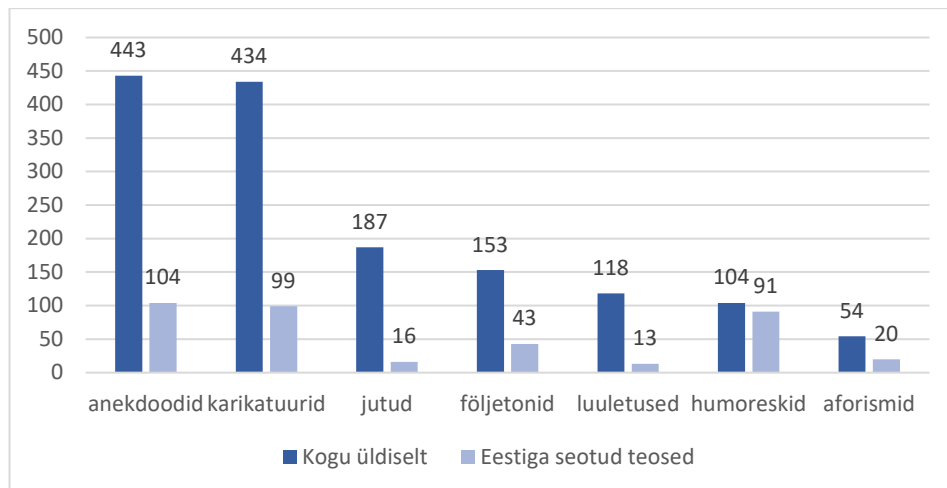
Kui vaadata täpsemalt Eestit puudutavaid ühes keeles ilmunud raamatuid, siis venekeelsete raamatute hulka kuuluvad nii Moskvast ilmunud eesti autorite venekeelsed teosed kui ka Eestis ilmunud venekeelsed raamatud ning saksakeelsena on ilmunud Heinz Valgu karikatuurikogumik „Ein Mann weiss, was er will“ Berliinis Eulenspiegeli kirjastuses. Eestis venekeelsena ilmunud raamatuid küll on, kuid siiski suhteliselt üksikuid, näitena võib tuua Eesti Juudi Kogukonna välja

antud juudi anekdootide ja aforismide kogumiku „Евреи шутят“ või Kuressaares ilmunud sõduri- anekdootide kogumiku „Ну вы, блин, даєте!“.

Enimesindatud humorivormid. Huumor ja satiir võivad esineda erinevates avaldumisvormi- des, nii on ka vaadeldavas Ivar Kallioni huumori- ja satiiriraamatukogus leiduv aines üsna kirev ning peegeldab hästi Kallioni huumorikollektsiooni kujunemise aegseid suundi huumori- valdkonnas. Nimestiku loomise metoodika osas peatükis 3.2. on täpsemalt kirjeldatud erinevate vormide määratluste kasutamist juhul, kui see kajastus kas teavikus või märksõnana raamatu- kogusüsteemi kirjetes ning nende lisamist, kui vormi täpsustav märksõna puudus, ent visuaalsel vaatlusel oli kergelt ning üheselt tuvastatav, millise humorivormiga antud teose puhul tegemist on. Visuaalselt kergemini tuvastatavateks vormideks olid näiteks karikatuur, anekdoot või luule- tused, samas kui pikemate proosavormis huumori- ja satiiritekstide (nt jutustuste, följetonide, humoreskide, vestete) puhul ei ole vorm alati visuaalsel vaatlusel tuvastatav ning vormi täpsus- tavate märksõnade puudumisel teavikus või raamatukogusüsteemi kirjes täiendavaid täpsustavaid vormimärksõnu juurde ei lisatud.

Kogus tõusevad selgelt esile kaks vastava ajastu populaarsemat humorivormi – anekdoot (neid esines sisu ühe põhiosana 443 teavikus) ning karikatuur (434 teavikus). Mõlemaid leidub kogus arvestataval hulgal nii eraldi anekdoodikogumike või karikatuurialbumitena kui ka mitme- kesisemate vormidega huumori- ja satiiriväljaannete olulise osana.

Populaarsemate proosavormidena on kogus esindatud jutud, följetonid ning humoreskid, värsivormis leidub luuletusi, erinevaid laule ja vemmälvärse. Nii proosana kui värsivormis leidub paroodiaid ning valme. Visuaalsetest vormidest on lisaks karikatuuridele enam esindatud koomik- sid, joonistused, šaržid ja graafika.

Joonis 2. Populaarsemad huumorivormid Ivar Kallioni huumori- ja satiiriraamatukogus üldiselt ning võrdlusena Eestit puudutavates teostes.

Kui vaadelda eraldi raamatukogus leiduvaid Eestiga seotud teoseid, on kogus enam esindatud huumorivormide nimekiri üsna sarnane, kuid siiski võib täheldada mõningaid erinevusi, mida illustreerib joonis 2. Kui ka selles alajaotuses on populaarseimad vormid anekdoot (sisu põhiosana esindatud 104 teavikus) ja karikatuurid (99 teavikus), siis järgnevatest tekstilistest huumorivormidest on populaarsuselt kolmandal kohal humoreskid (91 teavikus) ning följetonid (43). Samuti on Eestit puudutavate teoste alajaotuses juttudest ning luuletustest proportsionaalselt paremini esindatud aforismid (20).

4.3. Harvaesinevad raamatud ja ainulaadsemad leiud huumori- ja satiiriraamatukogus

4.3.1. Ivar Kallioni raamatukogus olevate raamatute leidumus Eesti raamatukogudes

Ivar Kallioni huumori- ja satiiriraamatukogu kujunemise aega arvestades oli juba eelnevalt aimata, et selles ei ole oodata vanuse tõttu rariteetseid teoseid. Küll aga oli arvata, et paljud kogusse kuuluvad raamatud ei ole Eesti suuremates raamatukogudes kuigi levinud.

Analüüsi käigus selgus, et enam kui pooled kogus leiduvatest teavikutest on raamatukogusüsteemis Sierra kirjeldatud ning Eesti suuremates raamatukogudes olemas, kogu 1533 eri nimetusest puudus Sierra kirje 677 teavikul. Kõige enam on Kallioni kogus leiduvad raamatud esindatud Rahvusraamatukogus, kus on olemas 816 nimetust. Suure edumaa teiste ees tagab asjaolu, et sealses kunstisaalis on olemas suur valik karikatuurialbumeid ja -kogumikke ning samuti on Rahvusraamatukogus suurem valik vene keeles ilmunud teoseid. Järgnevad teised suured Eesti raamatukogud: Tartu Ülikooli raamatukogu 448 nimetusega, Tallinna Ülikooli Akadeemiline Raamatukogu 403, Eesti Kirjandusmuuseumi arhiiviraamatukogu 376, Tartu Oskar Lutsu nimeline Linnaraamatukogu 341 ning Tallinna Tehnikaülikooli raamatukogu 257 nimetusega. Teiste raamatukogude puhul jääb esindatud nimetuste arv juba alla saja. Eestis ilmunud ja Eestiga seotud teosed on raamatukogudes üldiselt hästi esindatud, puuduvad raamatud on peamiselt ilmunud Venemaal või mujal välismaal.

Vaatlesin ka raamatuid, millest oli Sierra andmetel süsteemi kasutavates raamatukogudes olemas üks eksemplar. Selliseid oli kokku 373, peamiselt oli nende puhul tegemist venekeelsete raamatutega, mis olid olemas Rahvusraamatukogus, 20 nimetust oli ka mujal ilmunud võõrkeelseid

raamatuid. Leian, et ka neid ühe eksemplariga esindatud väljaandeid võib Eesti oludes lugeda kehvemini kättesaadavaks, kui ainsat saadaolevat raamatut oleks võimalik laenutada ainult kas vaid Tallinnas või Tartus. Seega võib öelda, et 2/3 kogusse kuuluvatest raamatutest võib lugeda siinse töö kontekstis puuduvateks või harvaesinevateks.

Vaadeldud Eestis ilmunud ja Eestiga seotud teostel on kõigil peale kolme allpool eraldi välja toodava erandi olemas kirje raamatukogusüsteemis Sierra. Küll aga võib täheldada erinevusi raamatukogudes leiduvate eksemplaride arvus: on nii neid, mida leidub paar eksemplari üheskahes Eesti suuremas raamatukogus kui ka ajakohasemaid, populaarsemaid või üldisema sisuga raamatuid, mille levik on laiem ning eksemplaride arv raamatukogudes on kuni 50.

Eestis ilmunud ja Eestiga seotud teoste hulgast tuli välja kolm teavikut, millel puudus kirje raamatukogusüsteemis Sierra. Kaks neist olid Kohtla-Järvel aastal 1992 ilmunud venekeelset brošüüri „Давай-ка улыбнемся! : по страницам журнала „Крокодил““ numbrid 1 ja 2, mis sisaldasid anekdoote ja ristsõnu. Huumorikollektsiooni läbitöötamise tulemusena saab seni puudunud teavikud lisada ka rahvusbibliograafiasse. Tegemist on kirjastuse Рефак väljaannetega, kelle toodangut samast perioodist on Sierras olemas ning ka raamatukogudesse jõudnud, kuid ilmselt on need kaks väljaannet omal ajal kahe silma vahele jäänud. Mõlemad brošüürid on aga kollektsionääri poolt hoolega läbitöötatud, sellest annavad tunnistust esimesele numbrile lisatud märkus: „44 uut nalja“ ning mõlemas numbris on mitmeid nalju välja märgitud.

Kolmas leitud teavik võib tõenäoliselt raamatukogudes olla pisitrükisena, millele pole eraldi kirjet loodud. Selleks on kooperatiivi Rekrea poolt tõenäoliselt 1990. aastal välja antud „Absurdi- ja naljakalender 1991 : mis saab edasi?“, mis kujutab endast karikatuuride ja kalendrikuudega kujundatud 12 trükitud lahtist lehte ümbrises. Seega ühest küljest on tegemist kalendri kui efemeerse trükisega, kuid teisalt on seal ka kunstilisi elemente. Nagu Рефак'i, nii ka Rekrea muud toodangut on Sierras esindatud, seega tegemist pole tundmatu väljaandjaga. See suurendab tõenäosust, et teavik võib mõnes raamatukogus pisitrükisena olemas olla.

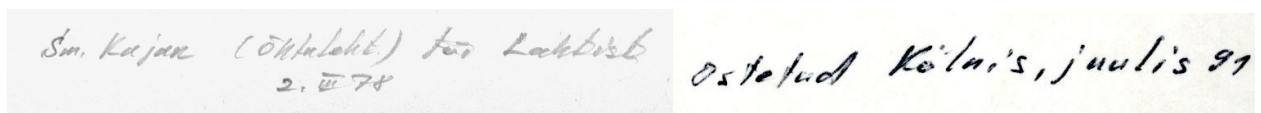
4.3.2. Erinevaid sissekirjutusi ja lisandusi kogusse kuuluvates raamatutes

Memoriaalkogudele lisavad täiendavat väärtust erisugused sissekirjutused, näiteks kirjutaja omakäelised tekstid ehk autograafid, omakäelised nimekirjutused ehk autogrammid või varasemat kuuluvust näitavad märgid ehk provenientsimärgid (Raamatukogusõnastik, 2025). Väärtuslikku informatsiooni võivad anda ka raamatute vahele jäetud märkmed, järjehoidjad ja muud lisandused. Nende jälgimise olulisust raamatute läbivaatamisel on rõhutanud ka Stone ja Berryman (2014:

244–245) oma soovitustes isiklike raamatukogudega töötamise kohta ning ka antud töö puhul sai see üheks oluliseks osaks. Kokku leidis sel põhjusel äramärkimist 444 teavikut.

Ivar Kallioni autograafid on raamatutesse kantud enamasti hariliku pliiatsiga, vähesel määral on ka pastapliiatsiga tehtud sissekirjutusi. Peamiselt on viimaste puhul tegemist nimekirjutustega omandi tähistamiseks, üks erandlikum näide on ka märkusest teose omandamise kohta. Muid omandi märkimise võimalusi (nt nimetempleid, kleebiseid või eksliibrist) ei ole Kallion ise muuseumisse jõudnud raamatutes kasutanud. Paul Luhtein on 1973. aastal küll kujundanud Kallionile eksliibri ning see on ka DIGARis kättesaadav (Luhtein, 1973), kuid huumorikollektsioonis see ei kajastu. Omaniku nime vm kuuluvust märkiva tähise lisamine raamatutesse ei ole selle raamatukogu puhul olnud kindlasti rutiiniks, kuid seda siiski esineb.

Vahel leidub raamatutes Kallioni tehtud sissekirjutusi ka raamatute soetamise aja, koha, hinna või mõnelt teiselt isikult kogusse saamise kohta (vt joonis 3). See võimaldab hinnata, millal on raamat kogusse jõudnud, annab aimu ühiskondlikest oludest ja raamatute hinnaklassist, samuti võimaldab sarnaselt pühendustele tuvastada sotsiaalseid võrgustikke.

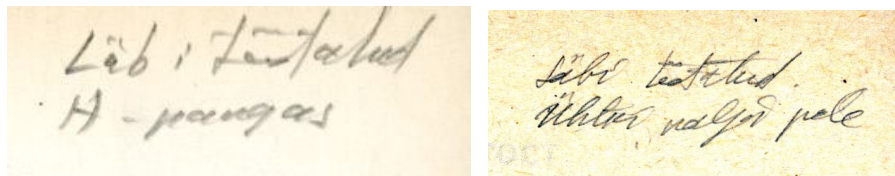

Joonis 3. Näiteid sissekirjutustest raamatute omandamise aja ja viisi kohta.

Kõige enamesinevana torkavad erinevate sissekirjutuste puhul silma huumorikollektsionääri enda poolt tehtud tekstide väljamärgimised. See näitab selgelt, kuidas Kallion on raamatuid hoolikalt läbi töötanud ja nende abil oma naljakogu täiendanud. On raamatuid, kus Kallion on valitud palasid välja märkinud teksti kõrvale ainult linnukese tegemisega, märksa enam on aga selliseid, kus pala väljamärgimisel on juurde lisatud teemamärksõna. Sellist viisi on enamasti kasutatud lühemate huumorivormide, nt anekdootide ning aforismide puhul. Karikatuuride, luuletuste ja pikemate proosavormide juures (nt humoreskid, följetonid jm) selliseid väljamärgimisi ei esine.

Lisaks valitud palade ja teemade väljamärgimisele näitavad raamatute abil tehtud huumorikogumistööd ka täiendavad Ivar Kallioni tehtud sissekirjutused. Erinevaid märkusi on raamatu läbitöötamise, valitud palade väljakirjutamise ja n-ö huumoripanka arvestamise kohta, esineb ka leitud uute naljade arvulist ülesmärkimist. Mitme raamatu puhul on kasutatud on ka tühja hulga sümbolit – tõenäoliselt võib see tähendada, et antud raamatust uusi nalju kogusse ei lisandunud. Kõrvaltvaataja pilgule mõjub eriti humoorikalt koguja märkus ühe anekdoodikogumiku peal: „Läbi töötatud. Ühtki nalja pole“ (näiteid läbitöötamist kajastavatest märkustest vt joonis 4). Vahel

on lisatud ka arvamusi raamatu sisu kohta, näiteks Maria Teiverlauri aforismikogumiku „Mõtteveski“ tagant leiab märkuse „Tabavaid väljendusi“.

Joonis 4. Näiteid märkmetest raamatute läbitöötamise kohta.

Allakriipsutusi, servale lisatud hüüumärke ja muid sellelaadseid teksti sisule tähelepanupööravaid lisandusi esineb peamiselt huumorit kui nähtust käsitlevates tekstides, mis näitab samuti Kallioni laiemat huvi huumoriga seonduva vastu kui pelgalt anekdootide või karikatuuride kogumine. Hoolikalt on läbi töötatud näiteks Harald Peebu raamatu „Hajamõtteid huumorist“ vanemat eesti huumoriajakirjandust ja humoriste tutvustav osa (vt lisa 1). Rohkete järjehoidjatega on varustatud läti huumoriraamat „Латышские народные анекдоты“.

Varasemat omandit näitavatest märgistest esineb üksikuid templeid ja kleebiseid, samuti annavad sellest tunnistust mõned pühendused. Paljudel juhtudel võib ainult teha oletusi nende teavikute kogusse sattumise asjaolude kohta, kuid arvestades Ivar Kallioni ühiskondlikku staatust ja huumorikollektsionääri kuulsust omal ajal on üsna tõenäoline, et neid on antud või kingitud kogu täiendamiseks. Mõne kogusse sattumise mõttes huvitavama näitena (vt joonis 5) saab välja tuua Rahvakasvatuse Peavalitsuse templi 1941. aastal välja antud raamatus „Das rote Kinderparadies“ või teisalt sõja ajal Saksamaale emigreerunud Herbert Masingu (1924–1996) kleebis, teda teame Tartus Kalevi tänaval asuva Masingute villa ning hilisema Tartu Herbert Masingu Kooli toetajana (THMK kodulehekülg, 2025).

Joonis 5. Näiteid templitest ja kleebistest raamatutes.

Pühendustega teavikuid on kogus nii huumoriraamatute autoritelt, ühiskonnategelastelt kui ka teistelt huumorisõpradelt ja -kollektsionääridelt. Ivar Kallion on oma huumorikollektsiooni kohta käivates märkmetes nimetanud oma korrespondente ning teisi huumorikollektsionääre, kelle abil kogu täiendas (vt peatükk 2.2), ka seal nimetatud isikuid käib raamatute sissekirjutustest läbi kas

Autori nukrad, ont hilinevad avastused selles üllitises
Päris viperusteta jäanud lood: lk.8-11, 22-24, 44, 45, 49, 53-57, 77-79, 90
ehk - 19 lehekülge 94-st; 8 lugu 28-st.
Segavalt puuduvad taandrida (koguni (the replik teise saba kiini!) või vastupidi, häirivalt suur graafiline paus, seega paigutustik praak:
lk.30, 44, 46, 57, 58, 63, 65, 80, 80, 81, 95.
8 asemel s: lk. 29,29,70,86,95,95,95,95.
Muu täheviis: lk.18,20,30,36,62,75,92,95.
Tõlt või märk poud: lk. 3,6,14,17,32,38,38,52,88.
Sõna üksik täht või märk eraldi reas, või vale poolitus:
lk.20,40,46,59,93,93.
Poolitusmärk rea keskil: lk.14,16,17,17,18,18,18,18,35,35,39,42,51,51,82.
...Sest asi lasti trüki lütmisjärele autorikorrektuuril!
P e a n süü enda kaela võtna, - teised j u e i v o t a ?

Andeks!
Liite
Priit Aimla

P.S Esikaane trükiave õigustuseks väljamõeldud põhjendus
...Me originaal SINNA - isegi aimamata, nritu Ood ja misisugused OHHOOD
seal sees on! Ja nagi kõikjal, matkime siingi nende kirjapilti.

Priit Aimla

Aasija astub Euroopasse

Mr. Ivar Kallionile
Kogu tänuandmureus
veendumaks, et
enne 1991. a. augusti
ole loopold loopipat mi
suurem kui ke hoolefem.
4. märch 97
Aastarege
Poliikest aastast
viiufest
AVENARIUS
TALLINN
kõik e
pakeas pame
dli korab multide

Pühenduste ja pöördumiste, samuti Kallioni enda lisatud raamatute omandamist puudutavate märkuste jälgimine võimaldab seega saada informatsiooni nii Ivar Kallioni kollektsiooni kujunemisaegsest Eesti huumorikogukonnast ning tema suhetest ka välismaiste huumorisõpradega. Samuti annab see tunnistust tihedast suhtlusest ja teavikute ning informatsiooni liikumisest nii teiste selleaegsete liiduvabariikide kui sotsialismimaade vahel, nt 1970.–1980. aastatel meilgi

populaarsete „Gabrovo anekdootide“ raamatute eri trükkide sissekirjutustest saab aimu ka lähematest suhetest Bulgaaria huumorikogukonnaga. Mitmetest sissekirjutustest on aru saada, et suhtlemine teiste maade huumorikogukondadega ei käinud sugugi ainult posti teel, pühendustes on mainitud ka reaalseid kokkusaamisi nii Tallinnas kui mujal (nt joonisel 7 toodud Boris Privalovi Tallinna kohtumiste mainimine) ning raamatute ja informatsiooni vahetamisi.

5. DISKUSSIOON JA JÄRELDUSED

Lõputöö fookuses oli Eesti Kirjandusmuuseumis paiknev Ivar Kallioni huumorikollektsioon, eriti selle osaks olev huumori- ja satiiriraamatukogu. Eelnevalt oli teada kollektsiooni koostis ning raamatukogu ligikaudne suurus, kuid puudus täpsem teadmine sellest, milliseid huumorialaseid raamatuid kogu sisaldab ning kas nende hulgas on ka Eesti suuremates raamatukogudes vähemlevinud või puuduvaid teoseid. Lõputöö tulemusena anti ülevaade kollektsioonist ja sellesse kuuluvatest raamatutest, iseloomustati kogu koostist erinevatest aspektidest ning vaadeldi kogus leiduvaid haruldasemaid või puuduvaid teoseid. Töö käigus loodi raamatutest nimestik, mis hõlbustab edaspidi raamatute kasutamist.

Kollektsiooni põhituumiku üheks osaks on karikatuuride ja anekdootide lõigendite kogu. Ajalehelõigendite kogumine muutus populaarseks XIX sajandil seoses trükimeedia laiemale lugejaskonnale kättesaadavamaks muutumisega. Uue meediavormi tulek tõi endaga kaasa tänapäevalgi aktuaalsed informatsiooni haldamisega seotud probleemid: kuidas kogu selle suurenenud informatsioonihulgaga kursis olla, kuidas teavet hinnata ja seda vajadusel uuesti leida (Gruber Garvey, 2013: 3–4). Oluliste uudiste või nupukeste ajalehtedest väljalõikamisest, süstematiseerimisest ning nende säilitamisest (nt albumitesse kleepimine ehk *scrapbooking*) sai nii professionaalne infoteenus kui ka kodune ajaviide. Temaatiliste ajaleheväljalõigete kogumise populaarsus jätkus ka XX sajandil ning Ivar Kallioni karikatuuride ja anekdootide väljalõikemapid ja -albumid ongi just selle traditsiooni heaks näiteks. Nii lahtised lõigendid kui aluspaberitele ja albumitesse kleebitud lõigendid on süstematiseeritud kas teemade, autorite või väljaannete kaupa, varasemate mappide ja albumite kohta on olemas ka kartoteek. Võib eeldada, et tänapäevaks on lõigendite kogumine ja kleepimine suuremas osas asendunud digitaalsete info kogumise ja säilitamise viisidega ehk *scrapbooking* kui hobi on küll muutunud, kuid ei ole kuhugi kadunud. Tihtipeale pööratakse sellisel moel infot hallates kogumise ja säilitamise funktsioonide kõrval rohkem rõhku ka albumi välisele kujundusele, mis Ivar Kallioni kogu puhul on suhteliselt minimalistlik.

Ivar Kallioni huumori- ja satiiriraamatukogu saab käsitleda teiste kirjandusmuuseumis asuvate memoriaalkogude kontekstis. Isiklikud raamatukogud on väga individuaalsed ja kogutud personaalseks otstarbeks, raamatukogus sisalduvad teosed ning kogude marginaalsed ja efemeersed osised peegeldavad omaniku omapäraseid harjumusi ja isiksust ega ole loodud avaliku kasutamise peale mõeldes (Nicholson, 2010: 129). Kahjuks aga kipuvad sellised kogud pärast omanike surma oma terviklust kaotama. Ka kogude mäluasutustesse pakkumisest ei pruugi piisata – kui ajalooliselt olid erakogud raamatukogudele alusepanekul olulise tähtsusega, siis hiljem on oluliseks muutunud vajalike teoste hoolikas valik komplekteerimisel, et vältida liigset dubleerimist (Tankler, 1997: 120). Tavapärane on, et pakutavast kogust eraldatakse vaid kõige olulisem ja raamatukogule fondide täiendamiseks vajalik osa ning liidetakse see põhifondiga. Kallioni raamatukogu sisaldab peamiselt võõrkeelseid trükiseid, suurem osa neist on venekeelsed. Töö ühe olulise tulemusena selgus, et võõrkeelsete trükiste hulgas on 2/3 selliseid, mida Eesti suuremates raamatukogudes kas ei leidu üldse või on olemas üksik eksemplar. Kuid Eestit puudutavaid teavikuid lähemalt vaadeldes selgus, et enamasti on neist meie suuremates raamatukogudes piisavalt eksemplare olemas ning seega on tõenäoline, et ilma eraldiasetseva memoriaalkogu staatusega ei säiliks ka see kogu terviklikuna.

Caitlin Stone ja Jim Berryman (2014: 244–245) on varasemalt Robert Menziesi memoriaalkogu uurimise käigus tehtud tähelepanekute pinnalt esitanud kolm lähtepunkti memoriaalkogudega töötamiseks: austada kogu ühtsust, pöörata tähelepanu omanikumärgistele ja sissekirjutustele ning registreerida ka raamatute vahel peituvaid lisasid. Neid põhimõtteid püüti ka antud töö ettevalmistamise ja läbiviimise käigus võimaluste kohaselt järgida. Juba muuseumisse jõudes oli Ivar Kallioni huumorikollektsioon paigutatud muudest arhiivimaterjalidest eraldi – selle sisu ei ole seega integreeritud põhifondidesse. Lõputöö käigus raamatutele antud kohaviit näitab selgelt kogu omanikku, mis võimaldab samuti raamatute päritoluinfo jälgimist. Vaatluse käigus registreeriti sissekirjutusi, lisandusi ning muid aspekte, millest ka hilisemates uuringutes võiks kasu olla. Kogu paigutuse osas on küll kolimise ja korrastamise käigus toimunud mõningaid muutusi, kuid oma piirid seavad seejuures ka napid hoiutingimused.

Üldjuhul on memoriaalkogude puhul tegemist tuntud kultuuri- või ühiskonnategelaste raamatukogudega, mille terviklikuna säilitamine ja uurimine võimaldab paremini mõista kogu endise omaniku elu ja tegevust. Sarnaselt Austraalia endisele peaministrile Robert Menziesele oli Ivar Kallion endise Tallinna linnapeana ja mitmete suurte ettevõtete direktorina tuntud ühiskonnategelane. Ent erinevalt Stone ja Berrymani (2014) uuritud Menziese terviklikust raamatukogust, mis lubab uurida ja teha üldisemaid järeldusi tema elu ja tegevuse ning sotsiaalse võrgustiku kohta,

on Ivar Kallioni puhul muuseumis vaid väga kindlapiiriline huumori- ja satiiriraamatukogu, mis peegeldab üht, ent väga olulist tahku tema elust ja hobidest. Seetõttu saab olulise piiranguna läbi huumori- ja satiiriraamatukogu heita pilku vaid Kallioni huumorialasesse tegevusse, tuues sisse vaid üksikuid kõrvalepõikeid tema muudesse eluvaldkondadesse, peamiselt sissekirjutuste või raamatute vahel leiduvate lisanduste kaudu.

Huumori- ja satiiriraamatukogu kujunemisaega arvestades ei olnud selle läbivaatamisest oodata haruldasi ja vanu bibliofiilseid trükiseid, mis sai kogu lähemalt vaadeldes ka kinnitust. Siiski on pea poole sajandi vältel kujunenud kogu koostis üsna mitmekesine ning peegeldab hästi siinseid olusid. Raamatuid on kogus esindatud 30 maalt, ilmumiskohtadest on enim esindatud Venemaa, Eesti, Saksamaa, Valgevene ja Ukraina, samuti naaberriigid Läti ja Soome. Tuleb arvestada, et kogu kujunemist mõjutasid suurema osa ajast nii välismaise kirjanduse halb kättesaadavus kui kohaliku kirjastustegevuse piiratus – kirjastamine oli Nõukogude Liidus ennekõike rahvahulkade poliitilise kasvatustöö osa ning kirjastusi kui ideoloogiaasutusi juhtis kommunistlik partei, kes võttis vastu otsuseid raamatuala tegevuse sisu ja struktuuri kohta (Möldre, 2005: 30). Eestis välja antud raamatute puhul on seega üsna oodatav tulemus, et enim kogus leiduvaist huumori- ja satiiriraamatutest, mis pidid enne avaldamist läbima põhjaliku tsensuuri, on avaldatud EKP Keskkomitee Kirjastuses. Ajaliselt jäävad kogus leiduvate raamatute ilmumisaegad peamiselt vahemikku 1960–2010, varasemaid ja hilisemaid teosed on juba märkimisväärselt vähem. Ilmumisaastate lõikes võib aimata ka ühiskondlike olude muutusi, nt tsensuuri likvideerimine, turumajandusele üleminek, kirjastusvõimaluste avardumine, välismaiste raamatute parem kättesaadavus jm.

Isiklikud raamatukogud peegeldavad retrospektiivselt ka oma omanike infovajadusi ning infokäitumist: nii selle hankimist, hindamist, säilitamist kui kasutamist. Kallioni kui huumori-kolleksionääri ja -entusiast kogu annab aga märku ka huumorikogukonnast ning selle infovahetusest laiemalt. Nii Robert A. Stebbinsi (2015), Jenna Harteli (2003) kui Charlotte P. Lee ja Ciaran B. Trace (2009) määratluste järgi on tema kolleksioneerimistegevuse puhul olnud tegemist nn tõsise vaba ajaga – tegevus on olnud süsteemne ning nõudnud püsivust ja pingutust, ent olnud samas sisukas ning osalejale huvi- ja rahulduspakkuv. Kolleksioneerimise kui inforikka hobi osaks on olnud ka teiste kolleksionääride ning laiemalt huumorikogukonnaga suhtlemine ja sellest nii infovahetuse kui kolleksiooni täiendamise läbi kasu saamine. Peamiselt saab kogu puhul sellest aimu Kallioni enda ülestähendustest nii raamatutes kui kolleksiooni juures olevates märkmetes ja teiste kolleksionääride autograafidest.

Osadel teavikutel esineb ka teiste kollektsionääride postiaadresse, mis näitab, et need on Kallionile edasi saadetud või toodud. See ilmestab veelgi kogukonna ning selle infovahetuse rolli – heade isiklike kontaktideta oleks nii laiapõhjalise kollektsiooni kujundamine olnud raske, kui mitte võimatu. Teavikute tellimine väljastpoolt Eestit, sh ka teistest liiduvabariikidest, võis sel ajal olla raske raamatukogudelegi.

Lee ja Trace'i (2009) mudel informatsiooni rollist kollektsioneerimise valdkonnas arvestab kaht kogumistegevusega seotud dimensiooni (saavutused ja sotsiaalsus) ning nende põhielemente (suhtlus tava- või kollegiaalse avalikkusega, esemete rareiteetsus ning huvi teadmiste vastu). Kui võtta arvesse, et esemete rareiteetsuse mõiste all peavad nad pigem silmas meetodeid, mida kollektsionäärid kasutavad oma kogude soovitud mitmekesisuse taseme saavutamiseks, siis on Kallioni kogu puhul kõik elemendid esindatud. Lisaks mitmekesisele ning mitmete maade huumorisõprade seal tuntud ja tunnustatud kogule, aastakümneid püsinud huvile kogu täiendamise ja uute teadmiste vastu ning suhtlusele nii kohaliku kui välismaise huumorikogukonna ja -kollektsionääridega annavad kogu kohta antud intervjuud ning esinemiste kohta tehtud märkmed tunnistust ka tavapublikuga suhtlemisest ning nn huumoripropageerimisest. Nii kollektsionääride kui huumorisõprade kogukonnasisesest suhtlusest annavad selle memoriaalkogu puhul märku eelkõige (autori)pühendused ning raamatute vahel olevad lisamaterjalid, nt kirjad, ajaleheväljalõiked jm. Samuti saab sissekirjutustest ning raamatute vahel olevatest kirjadest või märkmetest informatsiooni raamatute omandamise asjaolude kohta, näiteks on Kallion teinud vastavaid märkmeid teistelt kollektsionääridelt saadud raamatutesse.

Lisaks pühendustele lisavad memoriaalkogudesse kuuluvatele teavikutele täiendavat kultuuri-loomist aspekti omanike tehtud allajoonimised, ääremärkused jm väljamärkimised, mis toovad esile kogusse kuuluvate teoste sellise sisu, mis võib olla omanikku mõjutanud või mingil moel ka tema loomingusse jõudnud (Haan ja Laidvee, 1966: 159). Ka vaadeldud kogu puhul on märgata raamatute põhjalikku läbitöötamist ning sellekohaseid sissekirjutusi. Huumorit kui nähtust käsitlevates tekstides esineb allakriipsutusi, servale lisatud hüüumärke ja muid sellelaadseid teksti sisule tähelepanupööravaid lisandusi, mis näitavad minu hinnangul koguja laiemat huvi temaatiliste teadmiste vastu ning info hankimise püüdlusi. Kõige enam andsid sissekirjutused märku aga anekdootide kogu täiendamisest, mille põhjal saab järeldada, et anekdoodiraamatud infokandjana olid huumorikollektsionäärile töövahendiks.

Lõputöö andis üldise ülevaate Ivar Kallioni huumorikollektsioonist ning keskendus peamiselt selle ühele struktuuriosale – huumori- ja satiiriraamatukogule. Edaspidi tasuks lähemalt vaadelda ka kollektsiooni teistesse struktuuriosadesse kuuluvaid teavikuid, nt perioodika, karikatuuride ja

anekdootide lõigendid või huumoripostkaardid. Samuti saaks huumori- ja satiiriraamatukogu puhul lähemalt analüüsida kogu sisulist ja vormilist koostist ning jätkata pühenduste jm raamatute omandamist selgitavate sissekirjutuste uurimisega, mis annavad aimu ka selle ajastu Eesti huumorikogukonna sotsiaalsest võrgustikust.

KOKKUVÕTE

Lõputöö eesmärgiks oli anda ülevaade Ivar Kallioni huumorikollektsioonist ning huumori- ja satiiriraamatukogus leiduvatest raamatutest ning iseloomustada raamatukogu koostist erinevatest aspektidest, leida kogus leiduvaid erilisemaid või vähemkättesaadavaid teoseid ning luua raamatutest nimestik, mis hõlbustaks edaspidi ka kogu kasutamist. Praegu Tartus, Eesti Kirjandusmuuseumis asuva eraldiseisva memoriaalkogu väärtuseks on keskendumine suhteliselt kitsale temaatikale, samuti võimaldab kogu tervikuna sissevaadet ühe Eesti tuntud huumorikollektsionääri tegevusse.

Omaaegse Tallinna linnapea ja mitmete suurettevõtete juhi Ivar Kallioni suurem huvi huumori vastu tärkas 1950ndatel aastatel ning teadlik kollektsioneerimine algas 1963. aastal. Suurem osa kollektsiooni kujunemisperioodist jääb seega Nõukogude Liidu aega. Sellest tingitult on kogus leiduvad trükised ilmunud peamiselt endise Nõukogude Liidu aladel ning sotsialismimaade leeri kuulunud riikides. Kogu on täienenud poole sajandi vältel ning see annab hea läbilõike antud perioodil viljeletud huumorist ja satiirist.

Lõputöö annab esmalt üldise ülevaate muuseumile üle antud huumorikollektsioonist, millesse kuulub nii raamatuid, perioodikat kui lõigendeid. Töö käigus vaadeldi lähemalt huumori- ja satiiriraamatukogusse kuuluvaid teavikuid, mida oli 1533 erinevat nimetust. Neid iseloomustati ilmumiskohtadest, ilmumisaajast, keelelisest aspektist ning enamesinenud huumorivormidest lähtuvalt. Töö tulemusena selgus, et enim teavikuid oli ilmunud Venemaal, Eestis ja Saksamaal, ilmumisaaja poolest jäid raamatud peamiselt kogu kujunemise perioodi – esines vaid üksikuid varasema või hilisema ilmumisaastaga teavikuid. Kogu täienemise seisukohalt olid kõige viljakamad dekaadid 1970. ning 1990. aastad. Keeleliselt domineerisid raamatukogus arvuliselt venekeelsed teosed, järgnesid eestikeelsed ning saksakeelsed. Huvitava aspektina torkas kogus silma mitmekeelsus, mida selgitab karikatuurialbumite ja -kogumike rohkus, mis sellist võimalust pakuvad.

Huumori- ja satiiriraamatukogu võrdlemisel Eesti suuremates raamatukogudes kasutatavas süsteemis Sierra selgus, et 2/3 kogusse kuuluvatel teavikutel kas puudub kirje süsteemis või on

väljaanne esindatud vaid 1 eksemplariga. See lubab järeldada, et suurt osa kogusse kuuluvatest teavikutest võib pidada siinsetes raamatukogudes harvaesinevateks ning memoriaalkogu avamine suurendab nende kättesaadavust.

Koguga töötamisel on lähtutud memoriaalkogudega töötamise soovitustest, hoitud kogu teistest teavikutest eraldatuna ning pööratud tähelepanu sissekirjutustele ning lisandustele raamatutes ning neid ka kogu läbivaatamisel registreeritud. Sissekirjutused raamatutesse, samuti raamatute vahele jäetud märkmed, teised trükised, järjehoidjad jm kannavad endas samuti lisainfot raamatukogu omaniku ning selleaegse huumorikogukonna tegevuse ning kollektsioneerimisega seonduva infokäitumise kohta.

Lõputöö rakenduslikuks eesmärgiks olnud Ivar Kallioni nimestiku koostamine aitab kaasa kogus olevatest raamatutest parema ülevaate saamisele ning kogu kasutusvõimaluste ja sellesse kuuluvate teoste kättesaadavuse avardamisele. Just vähene informatsiooni kättesaadavus on memoriaalkogude puhul üks oluline probleem, sest info kogude ning neis sisalduva kohta ei pruugi jõuda selle vajajateni. Loodetavasti aitab nimestik edaspidi Ivar Kallioni huumori- ja satiiriraamatukogu puhul seda lünka leevendada.

SUMMARY

The aim of this study is to provide an overview of Ivar Kallion's humour collection and humour and satire library, to characterise it from various aspects, to find out books that are more special or not easily accessible in larger Estonian libraries and to create a list of books included in this collection that would facilitate the further use of this personal library. Ivar Kallion (1931–2013) was a public figure in Estonia, being the head of different enterprises and the mayor of Tallinn, but he was also a well-known Estonian humour collector. The humour and satire library was a specific part of his broader collection. His wish was that his humour collection would end up in a museum after his death and now this collection is preserved in Estonian Literary Museum in Tartu, Estonia.

Kallion sporadically collected humour already in 1950s but consciously started his collection in 1963. The publications in the collection were mainly published in the former Soviet Union or other socialist countries. The collection was expanded over 50 years and provides a representative cross-section of the humour and satire published during the period.

The study examined books with 1533 different titles and characterised these based on places of publication, time of publication, linguistic aspect and different forms of humour used in the book. The books were also compared with the information system Sierra used in Estonian largest libraries and 2/3 of the books in the collection either have no record in the system or the publication is represented by only one copy. This allows to conclude that many books in the collection can be considered absent or rare in local libraries.

The main recommendations for working with private collections were followed during the study – the collection has been kept separate from other archival materials and specific attention was paid to inscriptions and additions in the books as these carry additional culturally significant information about owner's activities and information behaviour of the humour community at that time.

The practical objective of the study was to create a list of books included in the Ivar Kallion's humour and satire library that gives better overview of the books and hopefully will expand the usability of this thematic private collection.

KASUTATUD ALLIKAD

Aabrams, V., Friedenthal, M., Friedenthal, T.-E., Kaju, K., Kala, T., Kaur, K., Klöker, M., Leppik, L., Lukas, L., Mänd, A., Piirimäe, P., Plath, U., Pöldvee, A., Reimo, T., Šemeta, A., Undusk, J. ja Viiding, K. (2021). Aadel ja kirjakultuur. L. Lukas (toim), *Balti kirjakultuuri ajalugu I. Keskused ja kandjad* (lk 245–247). Tartu: Tartu Ülikooli kirjastus.

Adamson, V. (2009). Virve Adamson mäletab. K. Labi (toim), *Varamu lummuses* (lk 135–147). Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum.

Aimla-Volkov, K. (2022). *Árpád Arderi raamatukogu ja selle bibliofiilsed osised*. Lõputöö. Tartu Ülikool.

Baekeland, F. (2003). Psychological aspects of art collecting. S. M. Pearce (toim), *Interpreting objects and collections* (lk 205–219). London, New York: Routledge.

Buckridge, P. (2012). Books as gifts: the meaning and function of a personal library. *Australian Literary studies*, 27(3/4), 59–73. doi: 10.20314/als.bbfabbf784

Eesti biograafiline andmebaas ISIK. 2004. Kasutatud 20.04.2025.
<https://www2.kirmus.ee/biblioserver/isik/>

Eesti Kirjandusmuuseumi kogumispõhimõtted. (i.a.). Kasutatud 20.04.2025.
https://www.kirmus.ee/sites/default/files/2019-12/EKM_kogumisp%C3%B5him%C3%B5tted.pdf

Eesti rahvusbibliograafia koostamise alused. (2023). Kasutatud 03.04.2025.
https://www.rara.ee/wp-content/uploads/2023/07/RB_koostamise_alused_2023.pdf

EFITA, KK-047-016. [Ivar Kallioni elulugu huumorikollektsioonis]. Eesti Kirjandusmuuseum, Ivar Kallioni huumorikollektsioon.

EVS-ISO 2789:2023. (2023). *Informatsioon ja dokumentatsioon. Rahvusvaheline raamatukogustatistika*. Tallinn: Eesti Standardimis- ja Akrediteerimiskeskus.

- Gruber Garvey E. (2013). *Writing with Scissors: American Scrapbooks from the Civil War to the Harlem Renaissance*. Oxford: Oxford University Press.
- Haan, K. ja Laidvee, L. (1966). Karl Menningu memoriaalkogu kirjandusmuuseumis. H. Siimisker (toim), *Paar sammukest eesti kirjanduse uurimise teed IV* (lk 159–180). Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum.
- Hartel, J. (2003). The Serious Leisure Frontier in Library and Information Science: Hobby Domains. *Knowledge Organization*, 30(3/4), 228–238.
- Kallion, I. (i.a.). [Ivar Kallioni avaldamata märkmed huumorikollektsioonist]. Eesti Kirjandusmuuseum, Ivar Kallioni huumorikollektsioon.
- Kiipus, M. (2009). Sissejuhatus. K. Labi (toim), *Varamu lummuses* (lk 7–9). Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum.
- Kogude kirjeldused. Memoriaalkogud. (i.a.). Tartu Ülikooli raamatukogu. Kasutatud 29.03.2025. <https://utlib.ut.ee/et/sisu/kogude-kirjeldused>
- Krikmann, A. ja Laineste, L. (2009). *Permitted laughter: Socialist, post-socialist and never-socialist humour*. Tartu: ELM Scholarly Press.
- Laidvee, L. (1990). Arhiivraamatukogu fondide kujunemisest. Kronoloogia. M. Kahu (toim), *Juurtega sajandite mullas. Kogumik F. R. Kreutzwaldi nim. Kirjandusmuuseumi 50. aastapäevaks* (lk 55–91). Tallinn: Eesti Raamat.
- Laineste, L. (2008). *Post-socialist Jokes in Estonia: Continuity and Change*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Laineste, L. (2009). Political jokes in post-socialist Estonia (2000–2007). A. Krikmann ja L. Laineste (toim), *Permitted laughter: Socialist, post-socialist and never-socialist humour* (lk 41–72). Tartu: ELM Scholarly Press.
- Lee, C. P. ja Trace, C. B. (2009). The Role of Information in a Community of Hobbyist Collectors. *Journal of the American Society for Information Science and Technology*, 60(3), 621–637. DOI: 10.1002/asi.20996
- Luhtein, P. (1973). *Ex libris Ivar Kallion*. Kasutatud 27.04.2025. <https://www.digar.ee/arhiiv/nlib-digar:800413>
- Luuk, M. (2008). Kuue põlvkonna omanikumärgid Palmse Pahlenite raamatukogus. L. Petina (toim), *Omanikumärgid vanaraamatus* (lk 44–60). Tallinn: Eesti Rahvusraamatukogu.

- Maaslieb, H. (2006). Villem Reimani memoriaalkogu Arhiivraamatukogus. M. Hiimäe (toim), *Paar sammukest: Eesti Kirjandusmuuseumi aastaraamat* (lk 183–190). Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum.
- Memoriaalkogud. (i.a.) Kasutatud 29.03.2025. <https://www.kirmus.ee/et/arhiivraamatukogu/ar-kollektsioonid/memoriaalkogu>
- Memoriaalkogude elektronkataloog. (2017). *Eesti Kirjandusmuuseumi Arhiivraamatukogu*. Kasutatud 23.03.2025. <http://www2.kirmus.ee/memoriaal/>
- Möldre, A. (2005). *Publishing and book distribution in Estonia in 1940–2000. Abstract*. Dissertation. Tallinn: TLÜ Kirjastus.
- Nicholson, J. R. (2010). Making personal libraries more public: a study of the technical processing of personal libraries in ARL institutions. *RBM: A Journal of Rare Books, Manuscripts, & Cultural Heritage* 11(2), 106–133.
- Oks, Kaie (2018). *Ilukirjandus Betti Alveri ja Mart Lepiku memoriaalkogus*. Lõputöö. Tartu: Tartu Ülikool.
- Paet, J. (2003). Naljahambast linnapea. *Elukiri*, 11, lk 26–29.
- Pearce, S. M. (2003). Collecting reconsidered. S. M. Pearce (toim), *Interpreting objects and collections* (lk 193–204). London, New York: Routledge.
- Presidendi kodulehekül. (i.a.). *Teenetemärkide kavalerid*. Kasutatud 23.04.2025. <https://president.ee/et/teenetemargid/teenetemarkide-kavalerid>
- Raamatukogusõnastik (2025). Kasutatud 23.05.2025. <https://sonaveeb.ee/ds/rara>
- Räim, H. (2004). Personaalkogud Arhiivraamatukogus. T. Saluvere (toim), *Mnemosyne teenistuses. Kogumik Eesti Kultuuriloolise Arhiivi 75. aastapäevaks. EKLA töid kirjandusest ja kultuuri-loost* 2 (lk 300–303). Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum.
- Räim, H. (2005). Aino ja Oskar Kallase memoriaalkogu arhiivraamatukogus. E. Teder ja J. Toomla (toim), *Raamat on...: Eesti bibliofilia ja raamatuloo almanahh* IV (lk 80–85). Tallinn: Tallinna Bibliofiilide Klubi.
- Räim, H. (2009). Personaalkogud arhiivraamatukogus. K. Labi (toim), *Varamu lummuses* (lk 203–205). Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum.
- Stebbins, R. A. (2015). *Serious leisure: a perspective for our time*. New Brunswick, New Jersey: Transaction Publishers.

- Stone, C. ja Berryman, J. (2014). Making personal libraries accessible: the example of the Robert Menzies Collection. *The Australian Library Journal*, 63(3), 238–246.
<https://doi.org/10.1080/00049670.2014.915499>
- THMK kodulehekülg. (2025). *Ajalugu*. Kasutatud 23.04.2025.
<https://masing.tartu.ee/koolist/meie-koolist/ajalugu>
- Tallinna kodulehekülg. (i.a.). *Tallinna linna autasude saajad*. Kasutatud 23.04.2025.
<https://www.tallinn.ee/et/aukodanikud>
- Tankler, H. (1997). Erakogud Tartu Ülikooli raamatukogu komplekteerimisallikana 19. sajandil. R. Saukas (toim), *Tartu Ülikooli Raamatukogu aastaraamat 1996* (lk 115–132). Tartu: Tartu Ülikooli Raamatukogu.
- Tõnisson, M. (autor-saatejuht ja toimetaja) ja Veskus, M. (režissöör). (1986, 15. veebruar). Ivar Kallion (4) [Telesaate osa]. *Naerda või mitte naerda*. ETV.
- UDC Summary (i.a.). Kasutatud 27.04.2025. <https://udcsummary.info/php/index.php?lang=et>
- Vaaro, I. (2001). *Antiquārius* Antik. T. Saluvere (toim), *Raamatu valgusel. Artiklid ja bibliograafia* (lk 110–124). Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum.
- Vaher, R. (2003). Nali teeb elu kergemaks. *Videvik*, 16. jaanuar, lk 1, 4.

Lisa 1. Läbitöötatud lehekülg Harald Peebu teosest „Hajamõtteid huumorist“.

sündmused 1905. aastal. Plahvatuslikult järsku murdsid endale trükisõnas teed sellised suhtumised ja arusaamad, mida seni ilmutada ei saanud ega osatudki. Seisuslikud, majanduslikud ja rahvuslikud pinged vallandusid terves sarjas pilkelehtedes ja almanahhides.

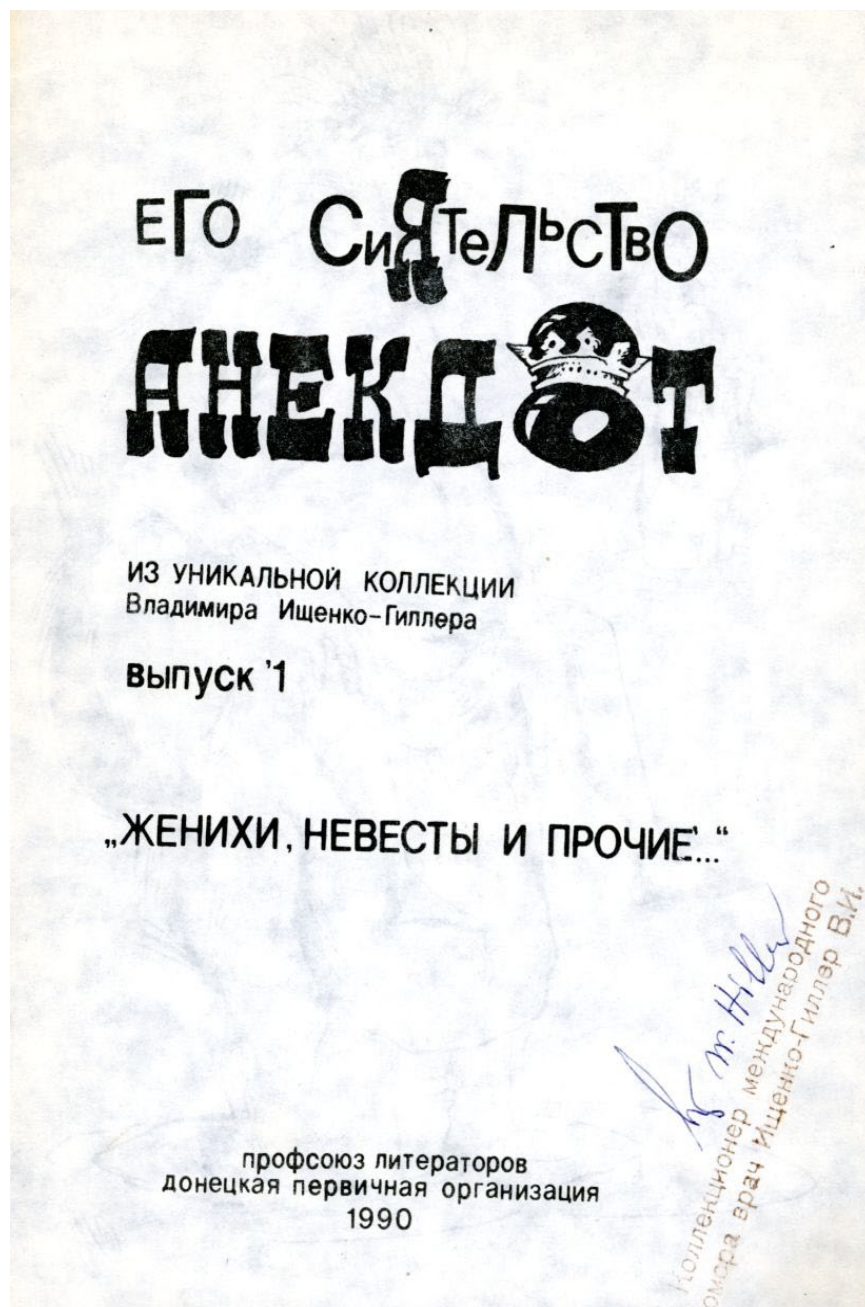
Eduard Vilde toimetatud piltidega naljaleht «Kaak» on meiepäevsele lugejale ehk kõige tuntum — on ju sellest 1965. a. Vilde 100. sünniaastapäeva puhul ilmunud kordusväljaanne, nn. faksiimiletrükk. Kuid selliseid pilkelehti, mis eitasid tsarismi, häbi-märgistasid Balti mõisnikkonda ja naeruvääristasid eesti kodanluse paindlikkust keerukas ajas, oli veel palju teisigi.

1905—1908 andis Juhan *Lilienbach* välja arvukaid poliitilisi pilkelehti — «Tapper», «Tiiu Tasane», «Kogupauk», «Valinali», «Kuulipilduja», «Päevakaja», «Kolgata», «Reinuvader», «Rooskaja», mitmed teisedki. Kaasa löid neis nii proletaarsed ning revolutsioonilised publitsistid kui ka mõnedki juba tunnustatud kirjanikud — Fr. Tuglas, E. Vilde, E. Peterson-Särgava, A. H. Tammsaare. Neid kõiki ühendas ju kehtiva elukorralduse eitus ning vabaduspüüe. Pilkelehtede eneste saatuse oli aga üpriski raske: juba «Tiiu Tasane» kolmas number konfiskeeriti ja väljaanne suleti, suurem osa neist väljaandeist ilmuski vaid ühekordselt, võimude jälitamist ja kodanlike ringkondade intriige tuli taluda nii toimetajail kui ka kaastöölistel.

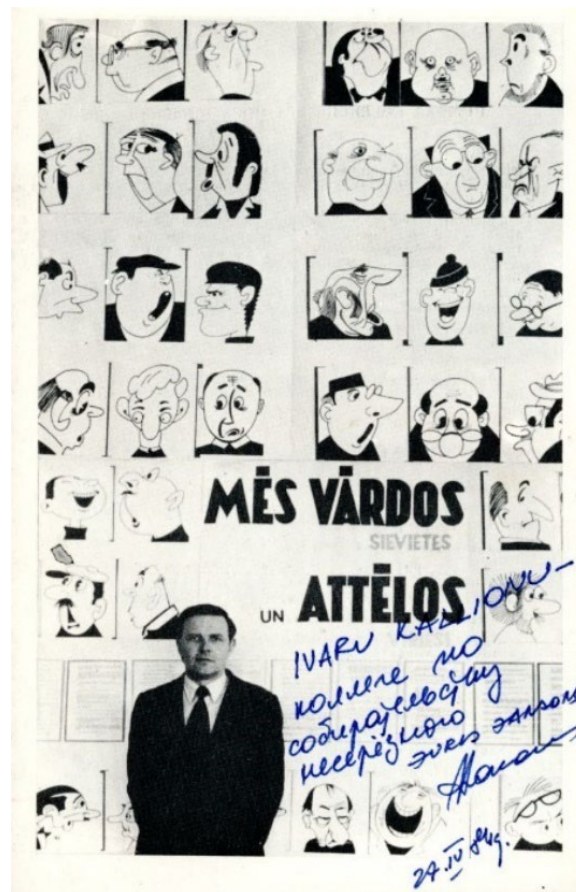
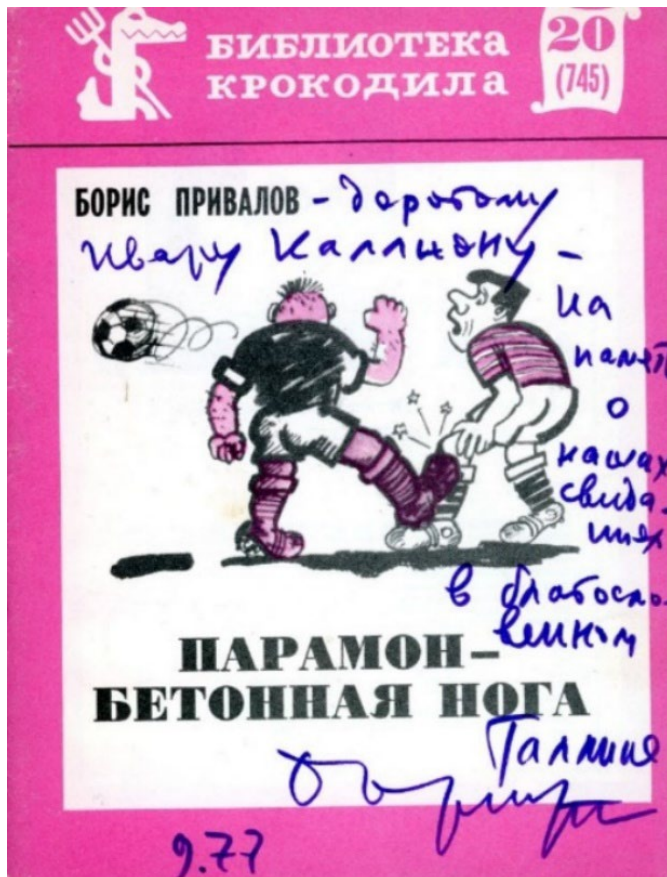
Revolutsioonilisel ajal hakkasid ilmuma ka töölisajalehed, mis ohtrasti ruumi andsid satiirile, nähes selles üht olulist ideoloogilist relva. Ilmusid «Edasi», «Kiir», «Tööline», «Sotsiaaldemokraat», võideldes kõikvõimalike takistustega. Ei soosinud neid lehti vene tsaarivõim ega eesti rahvuslik kodanlus, kuid

Lisa 2. Näiteid huvipakkuvamatest sissekirjutustest Ivar Kallioni raamatute hulgas.

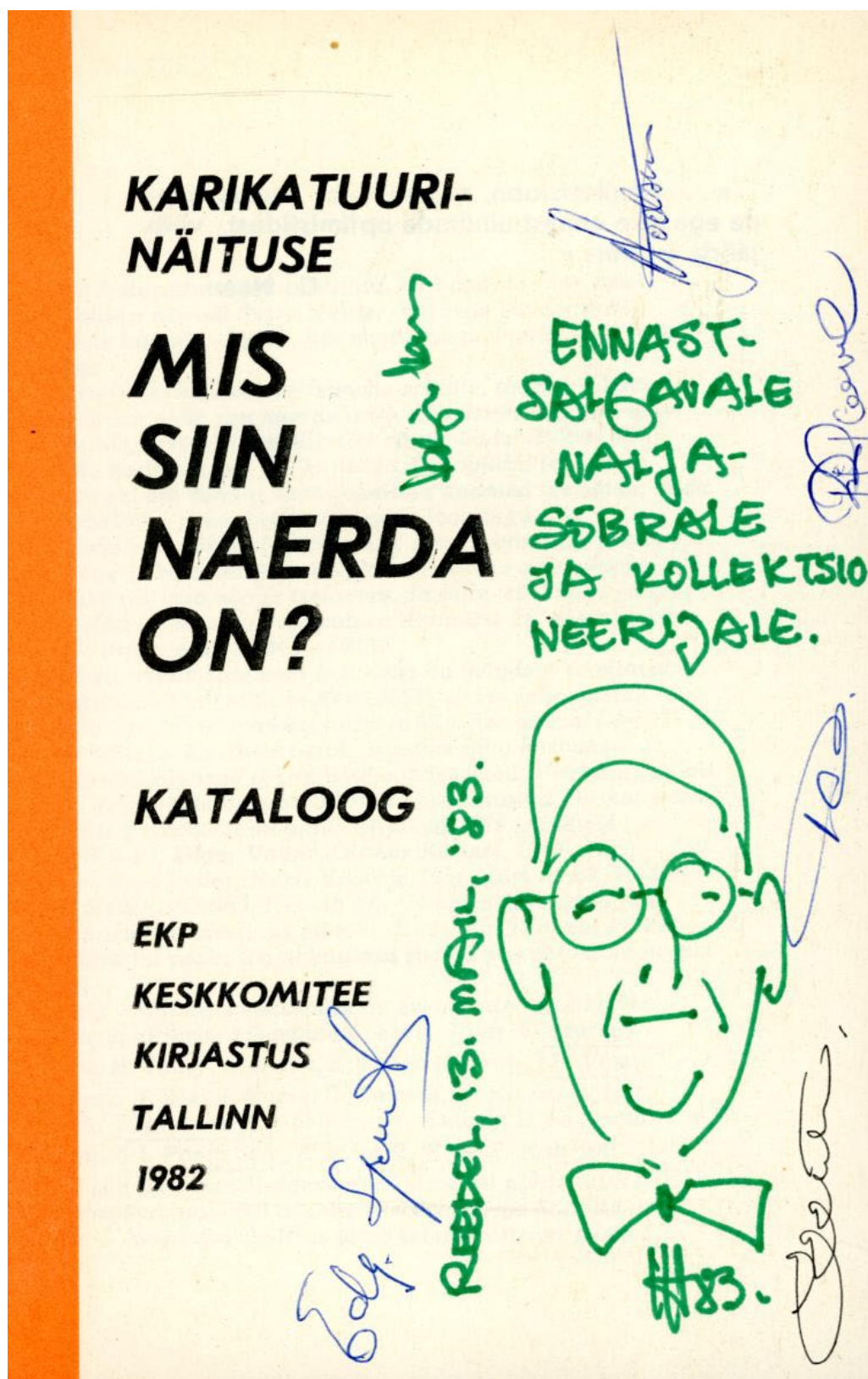
- a) Huumorikollektsionäär Vladimir Ištšenko-Hilleri kogu põhjal koostatud 1990. aastal Donetskis ilmunud väljaande „Его сиятельство анекдот“ kaas sissekirjutusega ning autori templiga. Antud väljaande kohta ei õnnestunud töö koostamise käigus rohkem lisainfot hankida, seega tõenäoliselt ei ole tegemist raamatukogudes väga levinud väljaandega.

- b) Näited autoripühendustest. Boris Privalov ja Juris Jansons on kogusse lisanud mitmeid teoseid.

- c) Karikatuurinäituse „Mis siin naerda on?“ kataloogi tiitelleht Hugo Hiibuse joonistatud šaržiga, pühendusega ja humoristide autogrammidega.

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Maris Kuperjanov ,
(*autori nimi*)

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) minu loodud teose

Raamatud Eesti Kirjandusmuuseumis asuvas Ivar Kallioni huumorikollektsioonis ,
(*lõputöö pealkiri*)

mille juhendaja(d) on Ilmar Vaaro ,
(*juhendaja nimi*)

reprodutseerimiseks eesmärgiga seda säilitada, sealhulgas lisada Tartu Ülikooli digitaalarhiivi kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni;

2. annan Tartu Ülikoolile loa teha punktis 1 nimetatud teos üldsusele kättesaadavaks Tartu Ülikooli veebikeskkonna, sealhulgas digitaalarhiivi kaudu Creative Commons'i litsentsiga CC BY NC ND 4.0, mis lubab autorile viidates teost reprodutseerida, levitada ja üldsusele suunata ning keelab luua tuletatud teost ja kasutada teost ärieesmärgil, kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni;
3. olen teadlik, et punktides 1 ja 2 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile;
4. kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei riku ma teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse õigusaktidest tulenevaid õigusi.

Maris Kuperjanov
25.05.2025